

Filozofija dijaloga i odnosa u djelu Ja i Ti Martina Bubera

Krasnić, Mirna

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:502333>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mirna Krasnić

Filozofija dijaloga i odnosa u djelu *Ja i Ti* Martina Bubera

Diplomski rad

Mentorica:

doc. dr. sc. Darija Rupčić Kelam

Osijek, 2024

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mirna Krasnić

Filozofija dijaloga i odnosa u djelu *Ja i Ti* Martina Bubera

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,

znanstvena grana: filozofija egzistencije, etika

Mentorica:

doc. dr. sc. Darija Rupčić Kelam

Osijek, 2024

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

10.09.2024

Mirna Krasnić, 0122227631
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Martin Buber smatra se jednim od začetnikom filozofije dijaloga, a elemente ove filozofske grane on predstavlja u svom djelu Ja i Ti. Njegova filozofija dijaloga temelji se na odnošajnom principu ljudske egzistencije, stoga se njegova filozofija dijaloga može shvatiti i kao filozofija odnosa. Čovjek je definiran kao biće koje je u neprestanom odnosu, a u mogućnosti je ostvariti dvije temeljne vrste odnosa, koje su predstavljene putem parova riječi. Ti osnovni parovi riječi su Ja-Ono i Ja-Ti. Odnos Ja-Ono predstavlja ljudsko ophođenje prema drugom čovjeku, svijetu i Bogu na način koji je obilježen objektivizacijom, iskorištavanjem te instrumentalizacijom. To je odnos koji prevladava u suvremenom dobu, a takav odnos omogućava empirijsku spoznaju, no ne dovodi do mogućnosti ostvarenja cjelovite vlastite egzistencije. Nasuprot tome je odnos Ja-Ti koji predstavlja istinsko i autentično bivanje s drugim, te je takva vrsta odnosa čovjekovo najizvornije i najvrijednije obilježje. Stupiti u Ja-Ti odnos znači biti uistinu prisutan pred drugim, te djelovati neposredno. Taj odnos moguće je ostvariti u sferi Između koja je dinamičan prostor u kojemu se odnos zbiva, a njegova je najvažnija odlika uzajamnost u djelovanju dvaju bića. Odnos Ja-Ti, te Buberova filozofija dijaloga nije ograničena samo na kategoriju ljudskoga, nego je u njoj prisutan i odnos s svijetom, prirodom i Bogom. Pri oblikovanju svoje filozofske misli, Buber je ponajviše bio potaknut židovskim mističkim pokretom-hasidizmom, stoga je odnos Ja-Ti predstavljen i kao način pronalaženja i prilaženja Bogu. Usvajanje i ostvarivanje odnosa Ja-Ti dovodi do duhovnog razvoja pojedinca, do razvitka suosjećanja, te naposljetku i do pronalaženja smisla vlastitog života.

Ključne riječi: Martin Buber, filozofija dijaloga, filozofija odnosa Ja-Ti, Ja-Ono

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Filozofski i religijsko-mistički utjecaji	4
2.1. Hasidizam i židovski mistički utjecaji.....	4
2.1.1 Obilježja hasidizma.....	5
2.2. Filozofski utjecaji	9
3. Filozofija dijaloga kao filozofija odnosa.....	12
3.1. Određenje čovjeka u djelu <i>Ja i Ti</i>	13
3.1.1 Ličnost i ego.....	15
3.2. Osnovni parovi riječi i svijet odnosa	18
3.2.1. Svijet »Onoga« i odnos Ja-Ono	18
3.2.2. Svijet »Ti« i odnos Ja-Ti.....	22
3.3 Pojam »Između«.....	27
4. Suvremene implikacije djela <i>Ja i Ti</i>	31
4.1. Etika skrbi.....	31
4.2. Bioetika.....	32
5. Zaključak.....	35
6. Popis literature.....	37

1. Uvod

Martin Buber bio je mislilac, profesor i teolog austrijsko-izraelskoga podrijetla. Iako je studirao, kako doznajemo iz *Stanfordske enciklopedije filozofije* povijest umjetnosti, njemačku književnost i psihologiju, nedvojbeno jest da je značaj ovog autora daleko opsežniji¹ Njegovi se doprinosi, kako se doznaje iz iste enciklopedijske natuknice, mogu uočiti u raznim područjima; »od židovskog misticizma do socijalne filozofije, biblijskih studija, religiozne fenomenologije, antropološke filozofije, obrazovanja, politike i umjetnosti.«² Dakako, ovaj će se diplomski rad primarno baviti proučavanjem Buberovog značaja u području filozofije, a kao izvorište tih proučavanja poslužiti će jedno od najznačajnijih, a svakako najpoznatijih Buberovih djela filozofske tematike: djelo *Ja i Ti (Ich und Du)* nastalo 1923. godine. Tvrdnja da je djelo *Ja i Ti* najznačajnije djelo Buberova filozofskog opusa, ne temelji se samo na tome što su u njemu iznesene temeljne filozofske misli ovog autora, nego i na osjećaju obvezanosti da ostavi pisani trag o tematici prema kojoj osjeća posebnu sklonost, te koja na stanovit način odjekuje njegovim bićem. O tome se autor očituje u »Pogovoru« drugog izdanja djela *Ja i Ti*, te tvrdi:

»Kada sam (prije više od 40 godina) nabacio prvu skicu ove knjige, bio sam na to nagnan nekom unutrašnjom nužnošću. Izvjesno viđenje koje me je od moje mladosti neprestano prožimalo i neprestano bivalo mućeno dobilo je tada postojanu jasnost i na neki nadličan način postalo toliko očevidno da sam smjesta znao da o njemu treba da ostavim svjedočanstvo«.³

Ono o čemu autor vrlo snažno progovara, ne samo u spomenutom djelu *Ja i Ti*, nego u većinskom broju spisa filozofske tematike su odnosi. Proučavanje, a zatim i definiranje odnosa koje je čovjek sposoban ostvariti tijekom života čine tematsku okosnicu djela *Ja i Ti*. Autor vrlo pomno i studiozno prikazuje odnos kao teorijski pojam ali i kao praktično djelovanje. Uz to, prisutan je i sistematičan prikaz ideja o odnosu kao takvom, o njegovim članovima, o ciljevima i težnjama odnosa, te naposljetku o transformativnoj i aktualizirajućoj moći odnosa. Premda se istraživači Buberova filozofskoga opusa ne oslanjaju na taj izraz, uzevši u obzir sve prethodno navedeno, moguće je tvrditi da se radi o svojevrsnoj filozofiji odnosa. Odnosi koji

¹ Zank, Michael i Zachary Braitman. »Martin Buber.« // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020.

² Isto

³ Buber, Martin. »Pogovor«, u: *Ja i Ti*, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd 1977, str. 105.

su u djelu tematizirani te načini na koje autor pristupa i iznosi svoje teorije o njima, pridonose razvitku jedne filozofske discipline koja je prožeta cijelim djelom a to je filozofija dijaloga, a termin kojim se također koristi je i dijalogika. Dijalog i odnos čine središnje pojmove djela *Ja i Ti*, no važno je napomenuti kako ti pojmovi nisu zasebni i odvojeni jedan od drugoga već su u neprestanoj i neraskidivoj vezi. Biti u odnosu znači voditi dijalog. No ipak se mora naglasiti kako se pod pojmom dijaloga ne misli na samo puku izmjenu riječi između dviju nasuprotnih strana. Uistinu voditi dijalog, znači biti u stanju izgovoriti pravu i istinsku riječ, a ona se ne izriče samo putem jezika, već cijelim bićem. To su riječi »Ja«, »Ti« i »Ono«, a njihovim će značenjima i obilježjima biti prožet cijeli ovaj rad. Područje u kojemu se dijalog ostvaruje je prostor koji Buber naziva »između« (Zwischen). Taj je pojam upravo karakterističan Buberov pojam te je jedan od ključnih i najvažnijih misaonih konstrukcija djela *Ja i Ti*. Ukoliko se iskažu prave riječi, ostvaruje se odnos koji je ponajviše obilježen prisutnošću, uzajamnošću i neposrednošću. To su fundamentalne vrijednosti jednog istinskog odnosa te će ih pobliže razjasniti tijekom ovog rada.

Dijalogu i odnosu je dodijeljena jedna filozofsko-mistička funkcija, te se dijalog ne ograničava samo u područje i mogućnosti jezika. Tvrditi da je riječima, dijalogu i odnosu, pridodana mistička komponenta, moguće je zbog toga što je pretežno cijeli njegov opus obilježen židovskim misticizmom, preciznije hasidizmom. Osim religijsko-mističkog utjecaja, u sadržaju djela *Ja i Ti*, mogu se uočiti i utjecaji ponekih filozofa. Obilježja hasidizma i misticizma, te utjecaje pojedinih filozofa na filozofski izričaj Martina Bubera, pojasniti će i pokušati približiti jednim poglavljem ovoga rada.

Iako se ponajviše ističe elementima dijaloške filozofije ovo djelo se ne bi trebalo ograničavati samo na jednu filozofsku disciplinu. Ono se također može okarakterizirati kao svojevrsna metafizika i egzistencijalna filozofija jer se bavi definiranjem čovjeka kao bića sposobnog za uspostavu raznih odnosa. Iako je naglasak ovoga cijeloga djela na filozofiji dijaloga u njemu se pronalaze i elementi etike. *Ja i Ti* moglo bi se naprosto prozvati i jednom misaonom »riznicom« koja je obogaćena i teorijskim postavkama, no i praktičnim uputama za djelovanje, a sadržaj i tematike kojima se djelo bavi su toliko iskonske i živototvorne da je čitaocu gotovo nemoguće ostati ravnodušan. Uspostaviti dijalog, a samim time i odnos sa drugima, s prirodom i s Bogom jest jedan od najvrjednijih načina izražavanja istine svoga bića i postajanja autentičnog i cjelovitog »Jastva«. Primijeniti ove koncepte na svaki pojedinačni ljudski život predstavljalo bi svojevrsnu revoluciju u čovjekovu ophođenju sa svime što mu stoji nasuprot. Stoga ću ovim radom, predstaviti dijalošku i odnošajnu filozofiju Martina Bubera, prikazati njen položaj i način aktualizacije u životu suvremenog čovjeka, te ću pokušati prikazati

implikacije ovoga djela pri čemu ću se osloniti na aktualnije filozofske discipline— etiku skrbi i bioetiku.

2. Filozofski i religijsko-mistički utjecaji

Kao što sam napomenula u uvodu, u djelima Martina Bubera, a pretežito u djelu *Ja i Ti*, mogu se uočiti utjecaji ponekih filozofa te filozofskih pravaca, te su u djelu također prisutni religijsko-mistički elementi. Friedman navodi kako se misao Martina Bubera kreće od početnog misticizma, zatim do egzistencijalizma te konačno, naposljetku do dijaloške filozofije. Isti autor također tvrdi kako »većina njegovih ranijih ideja nisu odbačene, nego su zadržane u drukčijim oblicima, te prema tome njegov egzistencijalizam zadržava ponešto od njegova misticizma, a njegova dijaloška filozofija zadržava elemente egzistencijalizma i misticizma.«⁴ Premda smatram da je neophodno spomenuti da filozofija Martina Bubera, neupitno sadržava i elemente etike, a to će biti vidljivo u razradi djela *Ja i Ti*.

Ovim ću poglavljem pojasniti religijsko-mističke utjecaje na Martina Bubera, a koji su relevantni za detaljnije i sveobuhvatnije shvaćanje djela *Ja i Ti*. Prvenstveno, to je židovski društveno-religijski pokret zvan hasidizam. Zatim ću predstaviti filozofe te elemente njihove filozofije za koje se može tvrditi da su prisutni u djelu *Ja i Ti*, te da su na određeni način utjecali na razvitak mišljenja Martina Bubera.

2.1. Hasidizam i židovski mistički utjecaji

Povezanost Martina Bubera s židovskom religioznom i kulturnom tradicijom prisutna je još od vrlo ranih godina njegova života. Ta uronjenost Bubera u židovsku tradiciju može se pripisati nekim okolnostima u njegovu privatnu životu. Naime, kako doznajemo od dr. Adalberta Rebića, Buber je u vrlo ranoj dobi doživio rastavu roditelja te se nakon toga preselio djedu i baki te se našao, kako u članku u navodi »u sredini koja je bila sva prožeta hasidističkom pobožnošću« a njegov djed Salomon Buber »bijaše jedan od posljednjih velikana židovske »haskale« (prosvjetiteljstvo), vođa onog židovskog sloja koji se nalazio u stalnom socijalnom usponu.«⁵ Hasidizam jest, ukratko, židovski vjerski pokret koji se pojavio tijekom 18. st u Južnoj Poljskoj, no više o samom hasidizmu ću prikazati u nastavku ovoga poglavlja. Dakle, zahvaljujući djedu i baki, počeo se sve više zanimati za židovsku tradiciju i hebrejski jezik, no osim toga i za

⁴ Usp. Friedman, Maurice S. *Martin Buber: The Life of Dialogue*, »Thus Buber's existentialism retains much of his mysticism, and his dialogical philosophy in turn includes important mystical and existential elements « str. 33.

⁵ Rebić, Adalbert. »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, *Bogoslovska smotra* 61/1-2, 1991. Str. 117-127., na str. 118.

njemačku klasičnu književnost. Iako će utjecaji hasidizma na njegov život biti uočljivi tek kasnije. Nakon upisivanja studija, Buber se seli u Beč te proučavanje hasidizma postaje ponešto sporedna stvar u njegovu životu. U svezi s tim okolnostima, Rebić navodi samog Bubera koji kaže »Dok sam živio kod svog djeda Salomona bio sam čvrst u svojim korijenima, premda je i ondje bilo sumnji i pitanja. Ali kad sam napustio kuću i došao u Beč, bio je moj duh stalno i mnogostruko suočen s modernim idejama.«⁶ Nekoliko godina kasnije, tijekom upisivanja drugog studija u Zürichu, Buber se susreće i s cionističkim pokretom. Cionizam jest, kako doznajemo iz *Hrvatske Enciklopedije* »židovski nacionalni pokret kojemu je zadaća bila stvaranje židovske države u Palestini«. ⁷ Iako se zanimao za židovsko pitanje, Buber se ipak ne priklanja nacionalnom, nego vjerskom aspektu židovstva. To potvrđuje i Rebić te govori: »Tako je Buber naglasio onaj mesijansko teokracijski element umjesto nacionalnog«. ⁸ Buber se naposljetku ipak vraća onome čime biva toliko duhovno inspiriran i u čemu pronalazi svojevrsnu istinu svoga bića a to je proučavanje hasidizma.

2.1.1 Obilježja hasidizma

Dakle, prethodno su ukratko navedene neke okolnosti vezane uz susret Martina Bubera s židovskim pokretima. Nadalje ću iznijeti neke od obilježja hasidskog pokreta, a za koje smatram da se mogu uočiti u djelu *Ja i Ti*. No najprije smatram da je potrebno napomenuti i to kako su obilježja hasidizma pretežito vezana uz odnos čovjeka s Bogom, s obzirom da se i radi o religijskom pokretu, no Buber uspijeva primijeniti ta obilježja i u ostalim vrstama odnosa. Obilježja koja sam izdvojila te koja ću pobliže pojasniti su: imanencija Boga, važnost svakodnevnog života, zajedništvo, autentičnost, te naposljetku namjera i usredotočenost, a sve u svrhu detaljnijeg razumijevanja Buberove filozofije dijaloga i odnosa.

Kao prvo obilježje hasidizma, izdvojila bih imanenciju Boga te važnost svakodnevnog života. Naime hasidska učenja temelje se na pretpostavci da se Božja prisutnost može uočiti svuda oko nas, te da sva naša djelovanja mogu biti put prema Bogu. Blizina čovjeka i Boga ostvaruje se osobnim i pojedinačnim djelovanjima u svim sferama ljudskog života. Shodno tome, približavanje Bogu ne temelji se samo na ustaljenim religioznim praksama, primjerice

⁶ Rebić, »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, str. 119.

⁷ cionizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 22.7.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/cionizam>>

⁸ Rebić, »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, str. 120.

molitvama i različitim ritualima već sva ljudska djelovanja, ukoliko su iskrena i autentična, mogu biti način približavanja Bogu. Ove se postavke mogu potvrditi riječima Gershoma Scholema koji je proučavao Buberova djela u poveznici s hasidizmom te govori kako se »nove staze otvaraju gdje god se pogleda, a Bog je na kraju svake staze. Kontemplativni um otkriva "iskru" u svakoj sferi života i time pretvara ono profano u nešto od neposrednog religijskog značaja.«⁹ Biti blizak Bogu kroz radnje svakodnevnog života znači biti svjestan božje prisutnosti u svim segmentima naših života. Pretpostavka o Božjoj prisutnosti biti će povezana s Buberovom filozofijom tijekom razrade Ja-Ti odnosa, za koji Buber smatra da ima božansku dimenziju. Hasidska ideja božje prisutnosti poglavito će se vezati uz koncept »Vječnog Ti« koji će se detaljnije obraditi u nastavku rada.

Ono što bih sljedeće izdvojila jest važnost zajednice i međuljudskih odnosa. U hasidizmu jest od iznimne važnosti zajednica, zajedničko sudjelovanje u religioznim ritualima te međusobno poštovanje i izgradnja kvalitetnih odnosa. Ovo ću obilježje hasidizma potvrditi pozivajući se na Rebića koji tvrdi: »Za židovske haside i saddike nije važno načelo nego životno iskustvo. U ophođenju s ljudima i sa stvarima ovoga svijeta dolaze oni do »nauke«. Životno iskustvo, dakle, temelj je nauke, i to ono životno iskustvo koje ljudi stječu u zajedništvu.«¹⁰ Ovo obilježje hasidizma ne zahtjeva toliko detaljno pojašnjenje s obzirom da je jedna od glavnih tematika djela *Ja i Ti* upravo odnos. Premda se u hasidizmu njeguje vrijednost međuljudskih odnosa i izgradnja zajednice ljudi, odnosi kakve prikazuje Buber nisu na taj način »površni«. Pod pojmom »površnosti« smatram to da se ustrajnost u formiranju ljudskih zajednica ponajviše usmjerava na određenu lagodnost, komfort življenja, ili materijalno zadovoljenje određenih potreba. Odnosi koje Buber navodi, te koji bi mogli voditi do formiranja zajednica, nisu obilježeni takvom vrstom površnosti. Odnosi koje ću prikazati u razradi djela, upravo su suprotno, cilj im nije nikakva lagodnost ili komfort, već je cilj odnosa upravo sam taj odnos. Biti otvoren za mogućnost da se susret dogodi jest i cilj odnosa, no o tome će detaljnije biti riječ u nastavku rada.

U vezi s ovom prethodno spomenutom spremnošću na stupanje u odnos izdvojila bih još jedno obilježje hasidizma, a to je neophodnost autentičnosti pojedinca. Kada se govori o autentičnosti

⁹ Usp. Scholem, Gershom. 1961. »Martin Buber's Hasidism: A Critique«, *Commentary Magazine*, vol. 32, no. 4, str. 459. »New paths open up wherever one looks, and God is at the end of every path. The contemplative mind discovers the "spark" in every sphere of life and thereby turns the profane into something of immediate religious significance.«

¹⁰ Rebić, Adalbert. »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, str. 120.

pojedince s obzirom na hasidska učenja, autentičnost se odnosi poviješće na autentično i jedinstveno slavljenje Boga. O tome se ponajviše može saznati iz Buberovih djela posvećenih upravo hasidskim učenjima. Postavka koju sam izdvojila, ta o važnosti autentičnosti i jedinstvenosti pojedinca, može se potvrditi pozivanjem na djelo *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism*. U tom se djelu Buber oslanja na razne hasidske priče, mitove te mudrosti hasidskih rabina kako bi prikazao tko je zapravo čovjek prema hasidizmu. O tom djelu, Gershom Scholem se očituje na idući način te govori da je ono »dragulj književnosti, ali u isto vrijeme izvanredan dio religiozne antropologije sročćen jezikom hasidizma i nadahnut velikom količinom autentičnih hasidskih izreka.«¹¹ Kako bih potvrdila ono što sam navela o važnosti autentičnosti, poslužiti ću se nekim odabranim navodima iz spomenutog djela *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism*.

»Mudri rabin Bunam, u svojoj već dubokoj starosti te već i slijep, je rekao: "Ne bih volio mijenjati mjesto s našim ocem Abrahamom! Koje dobro bi to učinilo Bogu ako bi Abraham postao kao slijepi Bunam, a slijepi Bunam kao Abraham? Radije nego da se to dogodi, mislim da ću pokušati postati malo više kao ja sam«¹²

Smatram da ovaj navod vrlo dobro prikazuje važnost autentičnosti. Premda se Buber oslanja na osobe iz židovske tradicije, ono što tvrdi nije strogo primjenjivo samo na religiozne aspekte ljudskog života. Premda je Abraham, kao otac židovstva, nesumnjivo smatran kao figura vrijedna svakog divljenja, čovjek ne treba težiti biti isti kao on. Naglasak je upravo na tome da težimo biti mi sami, te da je ono što mi uistinu jesmo ono što ima najveću vrijednost. Ukoliko uvidimo što nas određuje kao pojedinca, te u isto vrijeme i djelujemo u skladu s time što smo, biti ćemo dostojni stupiti u odnos s Bogom i drugim bićima. Kako bih podržala ideju, te ju još kvalitetnije ilustrirala, izdvojiti ću još jedan citat iz istog djela: »Rabin Zusya, tek malo prije svoje smrti je rekao: 'U svijetu koji dolazi, nitko me neće pitati: "Zašto nisi bio Mojsije?"' Ali biti ću pitan: "Zašto nisi bio Zusya?"«¹³

¹¹ Usp. Scholem, »Martin Buber's Hasidism- A Critique«, str. 453. »...gem of literature but at the same time an extraordinary piece of religious anthropology couched in the language of Hasidism and inspired by a great quantity of authentic Hasidic sayings.«

¹² Usp. Buber, Martin. *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism*, The Citadel Press New York, 1967. » The wise Rabbi Bunam once said in old age, when he had already grown blind: I should not like to change places with our father Abraham! What good would it do God if Abraham became like blind Bunam, and blind Bunam became like Abraham? I Rather than have this happen, I think I shall try to I become a little more myself.' «, str. 16.

¹³ Usp. Buber, *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism*, » Rabbi Zusya when he said, a short while before his death: 'In the world to come I shall not be , asked: "Why were you not Moses?" I shall be asked: "Why were you not Zusya?"' , « str. 17.

U djelu *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism* Martin Buber na toliko neposredan način iznosi židovske mudrosti koje su toliko važne za čovjeka. Jednostavnost i pristupačnost njegova izraza, čine to da svak tko se odvaži na proučavanje ovog djela, može u njemu pronaći istinske mudrosti koje ne bih okarakterizirala kao samo religiozne nego i kao psihološke i filozofske. Ipak, ne treba se zavaravati time da jednostavnost i neposrednost u izrazu uzrokuje i jednostavnost u djelovanju. Najteže je biti ono što zaista jesmo i djelovati neposredno i u skladu s istinom našeg bića. Čovjek je neprestano oblikovan od strane svjetovnosti u kojoj vrlo lako izgubi sebe. Ukoliko pak čovjek ne izgubi sebe, strah ga je tog istog sebe pokazati drugima te se neprestano kreće između tog nepoznavanja i straha. »Budi ono što jesi« fraza je koja ima prizvuk velike jednostavnosti i svakodnevnosti a ipak je, za većinu ljudi, vrlo teško ostvariva. Biti zaista autentični, no ne samo biti autentični nego i uvidjeti da smo vrijedni bliskosti i Božje prisutnosti baš zbog toga što bivamo iskreni, velik je zadatak koji zahtjeva trud i napor. No baš zbog toga što je taj zadatak tako svakodnevan, a tako težak je ono što ga čini toliko veličanstvenim. Kao krajnji cilj autentičnosti jest uspostava istinskog odnosa, kako s Bogom, tako i s čovjekom, ali i s drugim bićima i pojavama, što će i dalje biti tematizirano tijekom rada.

Kao posljednje obilježje hasidizma, koje smatram prisutnim u Buberovoj filozofiji dijaloga i odnosa su namjera i usredotočenost. Ti se pojmovi u židovskoj tradiciji nazivaju jednom riječju- *kavanah*. U prijevodu s hebrejskog jezika, riječ *kavanah* ima značenje namjera ili pak smjer srca, te ono predstavlja ponajviše umno i duhovno stanje čovjeka kojim on pristupa činovima svoga djelovanja. *Kavanah* se u hasidizmu usko povezuje i s onim obilježjem koje sam prethodno navela a to je Božja prisutnost u svim aspektima čovjekova života. Kada se govori o namjeri i usmjerenosti na nešto određeno, to se većinom odnosi na namjeru i usredotočenost na pronalazak i slavljenje Boga u svakoj radnji. Hasidizam naime nije usmjeren samo na strogo i formalno, a prema tome i površno sudjelovanje u religijskim obredima i ritualima, primjerice molitvama. Zahtjeva se od pojedinca, iskrena usmjerenost na svaki čin djelovanja, jer jedino takvom usmjerenošću, koja obuzima cijelo biće, može se postići istinska vrijednost djelovanja. Friedman tvrdi kako je *kavanah* »unutarnja posvećenost koju čovjek treba primjenjivati u svim svojim djelima.«¹⁴ Način na koji je *kavanah* kao religijsko mistički pojam povezan s filozofijom odnosa u djelu *Ja i Ti* jest upravo to što Buber smatra da je uspostava odnosa s drugim bićem, način prilaženja Bogu, a takva vrsta odnosa nije u mogućnosti biti ostvarena ako se ne prilazi s namjerom i usredotočenošću. Friedman također tvrdi da je *kavanah* »identična

¹⁴ Usp. Friedman, Maurice S. *Martin Buber: The Life of Dialogue*, »inner dedication which man brings to all his actions«, str. 30.

unutarnjoj spremnosti pojedinca da susretne sve što mu je nasuprot. Ta spremnost je unutarnja priprema i voljnost da se biva otvoren i da se drugome odgovara iz najvećih dubina svoga bića«¹⁵ Iz toga što je navedeno, može se zaključiti kako su namjera i istinska voljnost koje su prisutne u čovjeka koji djeluje, daleko važnije od samog djela koje čini. Ta je ideja utoliko utješna jer omogućava da svako djelo, bez obzira čini li se na prvi pogled malo i bez prevelikog značaja, bude veličanstveno te otvora put prema doživljaju božanskoga u ovom svijetu.

2.2. Filozofski utjecaji

Napomenula sam kako se u Buberovu djelu *Ja i Ti* mogu, osim religijskih utjecaja, uočiti i utjecaji nekih filozofa i njihovih ideja. Posebice bih izdvojila Immanuela Kanta i Sørensa Kierkegaarda. Ovim ću poglavljem prikazati mogućnosti povezivanja ideja ovih filozofa s idejama koje Buber iznosi u djelu.

Jedan značajan utjecaj na Buberovo mišljenje je Immanuel Kant, čije se ideje o prirodi spoznaje i etike suptilno odražavaju kroz Buberovo djelo *Ja i Ti*.

Kantova Filozofija, a posebno njegove ideje o etici i prirodi ljudskog razumijevanja, imale se značajan utjecaj na djelo *Ja i Ti* Martina Bubera. Prvo što bih istaknula kao poveznicu između Kanta i Bubera je Kantova razlika između »fenomenalnog« svijeta odnosno onoga što možemo percipirati i spoznati i »noumenalnog« svijeta odnosno stvarnosti onakve kakva jest po sebi. Smatram da je ta Kantova podjela na svojevrsan način prisutna u Buberovoj ideji da je svijet za čovjeka »dvojak zbog njegovog dvojakog stava«¹⁶. Ta dvojnost kod Bubera je izražena u odnosima koje je čovjek sposoban ostavariti a to su odnosi Ja-Ti i Ja-Ono. U kantovskim terminima, odnos Ja-Ono povezan je s fenomenalnim svijetom, gdje se ljudi i objekti promatraju kroz prizmu korisnosti i kategorizacije. Međutim, Buber proširuje ovu ideju predstavljanjem odnosa Ja-Ti, gdje se susret nikako ne svodi samo na spoznaju i korisnost. U odnosu Ja-Ti, drugi nije objekt, već cjelovito biće, uključeno u izravan i istinski susret. Smatram da je ovaj koncept nesumnjivo povezan s Kantovom idejom o kategoričkom imperativu koji iznosi u svom djelu *Osnivanje metafizike čudoređa*. Njegov imperativ glasi: »Radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.«¹⁷ Dakle odnošenje prema drugima kao svrhama po sebi,

¹⁵ Usp. Friedman, *Martin Buber: The Life of Dialogue*, »Kavanah is identical with the readiness of the Single One to meet all that confronts him. This readiness is an inner preparation, a willingness to remain open and to respond from the depths of one's being«, str. 30.

¹⁶ Buber, *Ja i Ti*, str. 5.

¹⁷ Immanuel Kant. *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb, 2003, str. 50.

a ne kao sredstvima za postizanje ciljeva jest, uz kategorički imperativ, ključni princip njegove etike. Buber preuzima te etičke ideje i smješta ih u kontekst življenog, relacijskog iskustva, gdje susreti s Ti otkrivaju istine o postojanju i božanstvu.

Smatram da se i utjecaj Sorena Kierkegaarda može uočiti u filozofiji Martina Bubera u djelu *Ja i Ti*, i to ponajviše u istraživanju prirode odnosa i dubine egzistencijalnog iskustva. Tvrdnja da je filozofija Sorena Kierkegaarda imala utjecaj na Buberovu filozofiju može se potvrditi oslanjajući se na Buberovo djelo *Between Man and Man*, u kojemu Buber proučava pojedine ideje Kierkegaardove filozofije te ih uspoređuje s vlastitim idejama, koje se pretežno tiču odnosa s Bogom. Buber se u tom svom djelu ponajviše oslanja na Kierkegaardov koncept pojedinca (Single One). Buber navodi kako »[Kierkegaardov] pojedinac odgovara Bogu kada on, svojim čovječijim načinima prihvaća i sudjeluje u svijetu koji mu Bog pruža kao svoju kreaciju.¹⁸« U tome se oslikava i Buberov stav o božjoj prisutnosti u svim kategorijama ljudskog života. Kierkegaardov naglasak na subjektivnosti, osobnoj vjeri i izravnom odnosu pojedinca s Bogom vidljiv je i kod Bubera. Naime, tvrdi Golubović kako je Kierkegaard uvjeren »da se Božja egzistencija čovjeku pokazuje u unutrašnjoj subjektivnosti kao glas vlastite nutrine, a ne kao nešto što je prisutno na razini objektivnosti«¹⁹ U djelu *Ja i Ti*, Buber proširuje Kierkegaardovu ideju takozvanog »skoka vjere«, naglašavajući da istinski susreti sa drugom osobom, prirodom ili Bogom—nadilaze razum i objektivnost. Taj »skok« ili »promjena egzistencije se događa, prema mišljenju Kierkegaarda, u trenutku, a čovjek treba imati volje i hrabrosti upustiti se u nesigurnost bez ikakva jamstva.«²⁰ Ta voljnost i hrabrost su zapravo odlučujući momenti i u Buberovom konceptu ulaska u odnos Ja-Ti što će biti vidljivo. Kierkegaardov koncept pojedinca koji stoji pred Bogom paralelan je Buberovom odnosu Ja-Ti, gdje je susret neposredan, osoban i nije narušen vanjskim čimbenicima. Taj odnos je izravno, autentično djelovanje s drugima. No s obzirom da je Kierkegaardova filozofija pretežno ostala u području pojedinačnosti, izoliranosti, osobnog i individualnog odnosa s Bogom, a Buber se naime priklanja dijalogu, odnosima s drugima te pronalasku Boga u nekoj vrsti zajedništva, njihovi se putevi razilaze. S time u svezi može se izdvojiti Buberova tvrdnja: »Nemoguće je da pojedinac pronade Boga ako se pokušava izdići iznad stvaranja. On mora prigrliti svijet da bih

¹⁸ Usp. Buber, Martin. *Between Man and Man*, » The Single One corresponds to God when he in his human way embraces the bit of the world offered to him as God embraces his creation in his divine way«, str. 56.

¹⁹ Aleksandra Golubović, »Kierkegaardova epistemologija religije. Odnos vjere i razuma.« *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 65. No. 2., str. 239-261, na str. 252.

²⁰ Golubović, »Kierkegaardova epistemologija religije. Odnos vjere i razuma.«, str. 252.

iskusio milost.«²¹ Buber razvija filozofiju koja daje prednost istinskim odnosima i obvezi da druge susrećemo ne kao objekte, već kao bića s kojima dijelimo uzajamno postojanje. Taj egzistencijalni i relacijski moment je u središtu Buberovih misli.

²¹ Usp. Buber, *Between Man and Man*, » It cannot be that the Single One finds God's hands when he stretches his hands out and away beyond creation. He must put his arms round the vexatious world, whose true name is creation; only then do his fingers reach the realm of lightning and of grace.«, str. 65.

3. Filozofija dijaloga kao filozofija odnosa

Dakle, djelo *Ja i Ti* odlikuje se ponajviše filozofijom dijaloga. U ovom ću poglavlju pobliže pojasniti obilježja te filozofske discipline. Nju naime nije moguće izolirati od sadržaja djela *Ja i Ti*, s obzirom da se Martin Buber smatra utemeljiteljem filozofije dijaloga, ili drugim riječima dijalogike.²² U svom članku »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti« dr. Adalbert Rebić citira samog Bubera koji o sebi govori »da nema nikakve nauke nego samo razgovor s ljudima oko sebe.«²³ Iz te njegove jednostavne tvrdnje, već se dadu uočiti neka obilježja njegove filozofije. Naime on se kao filozof i učenjak, ne uzdiže do nekih nedostižnih visina nego uvijek ostaje u granicama onog stvarnog, svakodnevnog ljudskog života. Iz toga se može zaključiti kako njegova filozofija upravo proizlazi iz tih svakodnevnih, no nikako ne banalnih, ljudskih iskustava. To jednostavno i svakodnevno ljudsko iskustvo je razgovor, a njegova filozofija jest filozofija dijaloga. Uz slučaj Buberove filozofije dijaloga može se reći kako »Dijalogika, inspirirana biblijskom tradicijom, pokazuje temeljno drukčiju perspektivu za utemeljenje, razvoj i ispunjenje humanoga: umjesto podvrgavanja i raspolaganja ona polaže na obraćanje drugome, na susret, nagovor, dijalog kao prihvaćanje i proturječje.«²⁴ Vidljivo je iz toga kako se pod pojmom dijaloga svakako ne misli na puku razmjenu informacija putem riječi između dviju ili više govornika. Shodne tome, navela bih riječi Ivana Dodleka koje vrlo dobro prikazuju to kako dijalog nije temeljen samo na jeziku, on tvrdi kako se jezik kao »medij dijaloga ne pojavljuje samo u fonetičkoj formi, nego se nalazi u svemu gdje se čovjek izražava (...) Tako i iznenadni pogled ili smijeh mogu značiti oslovljenost i odgovor kao potvrdu temeljnog odnosa.«²⁵ Ono što je u ovoj tvrdnji rečeno, biti će uočljivo u filozofiji dijaloga Martina Bubera. Za njega je dijalog je ono što se ostvaruje kada se iskazuju osnovne riječi, a osnovne riječi su Ja, Ti i Ono. Kako se one iskazuju i što podrazumijeva njihovo iskazivanje, te što dijalog predstavlja za Bubera, iznijeti ću u sadržaju ovog poglavlja.

²² Buber, Martin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 5.8.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/buber-martin>>.

²³ Rebić. »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, str. 117.

²⁴ Renockl, Helmut. »SUSRET I SUKOB-etički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebach«, *Diacovensia* 1, (1993), str. 45-61, na str. 57.

²⁵ Ivan Dodlek, »Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret«, *Filozofska istraživanja* 129 33/1, (2013), str. 83-95, na str. 86.

3.1. Određenje čovjeka u djelu *Ja i Ti*

To da je filozofija dijaloga najvažnije obilježje djela *Ja i Ti* može se uočiti već među prvim rečenicama ovoga djela. On jeziku pridaje gotovo stvaralačku moć kada tvrdi kako je »Isto biti Ja i govoriti Ja.«²⁶ Iako se pod izgovaranjem »Ja«, svakako ne misli samo na izgovaranje subjekta radnje u nekoj sintaktičko-semantičkoj formaciji. To izgovaranje »Ja« odnosi se na izražavanje cijelog svog bića, odnosno pokazivanje sebe u svijetu i sudjelovanje u svijetu. Naime on jezičnim djelovanjem pokušava odrediti samu srž čovjeka. Tvrdi na samom početku kako je čovjek »dvojak zbog njegovog dvojakog stava.«²⁷ Taj stav zapravo predstavlja relacije u jeziku kao što i sam Buber tvrdi »Čovekov stav je dvojak zbog dvojnosti osnovnih reči koje je on sposoban da kazuje.«²⁸ Te osnovne riječi su Ti i Ono, a uvijek ih izgovara neki Ja. Ali mora se ipak naglasiti kako se te osnovne riječi nikada ne izgovaraju zasebno jer izgovorene zasebno one nemaju nikakvo značenje.²⁹ Preciznije, osnovne riječi uvijek se izgovaraju u paru. Ukoliko se kaže jedna osnovna riječ- Ti ili Ono, podrazumijeva se da se uz nju rekla i osnovna riječ Ja.³⁰ Shodno tome, Ja je uvijek prisutno u onoj drugoj riječi koja se izgovara. Izgovaranje para osnovnih riječi označava stupanje u odnos, a kakvoća tog odnosa ovisi o tome koji se par osnovnih riječi izgovara. Dakle Buber kao temeljno određenje čovjeka postavlja relaciju riječi jer u toj relaciji zasnovan je odnos pojedinca prema svemu onom što je od njega drugo i drugačije.

Dakle, utvrđeno je to da izgovaranje osnovnih riječi znači stupanje u odnos, a to je prema Buberu temeljna i najvrjednija odrednica bića koje jest čovjek. Naime, on tvrdi »da je sklonost prema odnosu izvorna« te da je ta sklonost zapravo prirođena osobina koja se u čovjeku javlja već u najranijem djetinjstvu.³¹ Kako bi to jasnije ilustrirao, Buber navodi slijedeći primjer djeteta:

»(...) magličast pogled djeteta traga u nejasnom prostoru za onim što je neodređeno; i u trenutcima, kada očito ne postoji nikakva potreba za hranom, na izgled sasvim besciljno, mekim pokretima ruke u praznom prostoru pokušava da uhvati nešto neodređeno (...) ovaj se pogled nakon dugih pokušaja zadržava na jednoj crvenoj šari na tapetama i ne napušta je dok ne shvati dušu crvenog, i upravo ovi pokreti dobijaju

²⁶ Martin Buber, *Ja i Ti*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd 1977, str. 6.

²⁷ Isto, str 5.

²⁸ Isto

²⁹ Isto, str. 5.

³⁰ Isto.

³¹ Isto., str. 24.

svoj smisleni oblik u dodiru sa plišanim medvjedom, opažajući prvi put, sa ljubavlju i na nezaboravan način, jedno tijelo u njegovoj punoći»³²

Dijete kao još-ne potpuno-čovjek može poslužiti kao prikaz potencijalnosti, a odnos koji dijete ostvaruje izraz je nevinosti i autentičnosti. Naime dijete još nema sposobnost svijet promatrati kao neprestano djelovanje i izmjenjivanje subjekata i objekata u nekoj prostornoj i vremenskoj realnost. Dijete promatra sve jednako, a odnos koji uspostavlja je potpuno određen čistoćom i neposrednošću. Dijete ne zanima je li ono što pokušava uhvatiti medvjed ili lav, ili pak je li igračka nova ili stara. Djeca još ne posjeduju sposobnosti razlaganja objekata na njegova pojedinačna obilježja, oni objekt promatraju u njegovoj cijelosti, a ono što je cilj njihova dohvaćanja jest odnos. Premda Buber tvrdi i to da je taj dječji nagon za dohvaćanjem stvari možda i animalne prirode, to ga ne sprječava da baš djeci pridoda to iskonsko obilježje čovječanstva, koje je odnos. Naposljetku, tvrdi Buber: »U početku je odnos – kao kategorija bića, kao spremnost, sabirni sud, model duše, *a priori* odnosa; *urođeno Ti*.«³³ To djetinje promatranje i stupanje u odnos zaista jest nešto najautentičnije u čovjeku jer još ne postoje predrasude, strahovi, nesigurnosti, još ne postoji ništa što nas odvaja od drugih. Dijete je potpuno uronjeno u svijet i svemu prilazi neposredno s divljenjem i čuđenjem, uspostaviti odnos biva tako lagano i bez opterećenja. Nesreća je samo u tome, što odrastao čovjek, koji dopušta da bude oblikovan od strane svijeta, koji se zatvara i odvaja od drugih zbog strahova, gubi tu sposobnost lakoće i neposrednosti u uspostavi odnosa.

³² Usp. Isto, str. 24.-25.

³³ Isto, str. 25.

3.1.1 Ličnost i ego

Martin Buber pak izlaže i detaljniju analizu čovjeka kao bića sposobnog za uspostavu odnosa. To je razlaganje čovjeka učinjeno poviše oslanjajući se na isprepletenost elemenata filozofije i psihologije. Kada on govori o tome Ja, tvrdi da je ono također dvostruko. Čovjekovo Ja, unutar sebe dijeli se na ličnost i ego, a oboje imaju svoja obilježja u službi uspostave odnosa. O ličnosti i egu, Buber se očituje na sljedeći način:

»Ličnost postaje same sebe svjesna kao ono što sudjeluje u bivstvovanju, kao ono što bivstvuje sa drugim bićima, i stoga bivstvuje. Ego postaje sam sebe svestan kao ono što bivstvuje tako i nikako drugačije (...) Ličnost posmatra ono što je sâma, ego se bavi svojim Moje: moja vrsta, moja rasa, moje djelo, moj genije (...) Jedno je duhovni oblik prirodnog razdvajanja, drugo je duhovni oblik prirodne povezanosti.«³⁴

Dakako, ego je oblik prirodnog razdvajanja, dok je ličnost oblik prirodne povezanosti. Ego se, dakle bavi onime ljudskim obilježjima koja razdvajaju, ili bolje rečeno razlikuju jednog čovjeka od drugog. To su ta svojstva koja čovjek prisvaja baš kao svoja, njih uobličava i definira kao nešto što pripada samo njemu te drugi u tome nemaju nikakvog udjela. Ego je ono što u čovjeku govori: »Takav sam kakav jesam«, a iz toga se može zaključiti da ego utemeljuje samo kakvoću čovjeka, ali još ne njegovo istinsko bivstvovanje. Ego se, tvrdi Buber »kljuka svojim posebnim bivstvovanjem, štoviše najvećma fikcijom svog posebnog bivstvovanja koju je on sam sebi udesio.«³⁵ Posebno bivstvovanje Buber čak naziva fikcijom jer posebnosti su ono što ljude razdvaja, a prava egzistencija čovjeka, ili bolje rečeno vrhunac egzistencije je odnos, susretanje i povezivanje, a ne razdvajanje. Ego primjerice govori: čovjek sam po vrsti, bijelac sam po rasi, profesor sam matematike po struci. Sve su to osobine koje čovjeka razlikuju od nekog drugog bića, bilo ono čovjek ili životinja. Govoreći o svojim obilježjima kao definitivnim i potpuno određujućim, uvijek se razdvajamo od drugih. Isto tako govori i Zoran Kindić kada kaže: »Za ego je karakteristično da se, radi vlastitog samoodržanja i samopotvrđivanja, distancira i konfrontira, tj. da ne stupa u (istinski) odnos sa drugim ego-entitetima.«³⁶ Iz ovog se navoda može čak zaključiti da se ego, zbog straha da će mu biti oduzeto ono što ga sačinjava, boji stupiti u odnos, ali u istinskom odnosu ne postoji oduzimanje, postoji samo dobivanje.

³⁴ Usp. Isto. str. 55.-57.

³⁵ Isto. Str. 56.

³⁶ Kindić, Zoran. » Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera « *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 4, no. 4 (2010): 149-173., str. 152.

Pokušajmo to sada usporediti s ličnošću koja je oblik povezanosti. Za razliku od ega, ličnost je, tvrdi Buber, ona koja govori: »Ja jesam» (...), a »Spoznaj samog sebe» za ličnost znači: spoznaj sebe kao bivstvovanje.«³⁷ Ličnost kao »duhovni oblik prirodne povezanosti« je ono što u čovjeku uzrokuje da on govori samo ono što ga združuje i povezuje s drugim bićem. Ono što bi čovjek koji je ličnost mogao kazivati je: da, Ja jesam i bivstvujem zato što sam prisutan pred svim što mi je nasuprot, bivstvujem jer sam neposredan u svom djelovanju, otvoren sam za mogućnost susreta s drugim, da, ja jesam poseban i pojedinačan ali na isti način na koji je i onaj drugi od mene poseban, ništa ne postoji što nas razdvaja jer naše egoističke pojedinačnosti, naše kakvoće, nisu ono što nas određuju kao ljude niti ono što nas povezuje, jednaki smo jer smo bića sposobna za susret. Ličnost koja stupa u odnos s drugom ličnošću ne obraća pozornost na iskustvene odrednice ega. Ipak, potrebno je još naglasiti i to da ličnost nije izgubila svoj poseban i autentičan vid bivstvovanja³⁸ Naglasak je samo na tome da je ličnost sposobna stupiti u odnos s drugom ličnošću bez potrebe da biće nasuprot sebe razlaže na pojedinačnosti i razlike. Isto tvrdi i Kindić kada kaže kako »Suočena sa prisutnošću Ti, koja joj podaruje punoću živog trenutka, ličnost nema potrebu za time da zna šta je Ti.«³⁹

Važno je još naglasiti i to, a u svezi s onim prethodno rečenim, da su i ličnost i ego sposobni da stupajući u neki odnos kažu »Ja« ali to kazivanje »Ja« je potpuno drugačije uzevši u obzir dolazi li od ega ili ličnosti. Buber o tome tvrdi: »Način na koji čovjek kazuje Ja – prema tome šta podrazumijeva kada kaže Ja - odlučuje gdje neki čovjek pripada i kuda vodi njegov put. Riječ »Ja« je istinski *šibolet* čovječanstva.«⁴⁰ U ovom slučaju jezik zamagljuje pravo značenje, a smisao riječi »Ja« nalazi se u dubini čovjeka. »Ja« koje izgovara ego je površno, a služi da se istaknu razlike, da se ono nasuprotno biće svede na iskustvene elemente ili pak da se uspostavi moć. Dok je izraz »Ja« koji dolazi od ličnosti, istinski izraz povezanosti, neposrednosti i prihvaćanja nasuprotnog bića. Riječ »šibolet« koju sam spomenula u prethodnom navodu iz teksta jest hebrejska riječ koja se može prevesti na više načina, no najčešće ona označava gestu, ponašanje ili praksu, ili pak rečenicu, formulu ili običaj koji je karakterističan za neku određenu grupaciju ljudi i razlikuje ih od drugih.⁴¹ Vrlo je zahvalno to što je autor upotrijebio upravo tu hebrejsku riječ jer se svako od njenih prijevoda može iskoristiti u pojašnjenju tog navoda.

³⁷ Buber. *Ja i Ti*, Str. 56.

³⁸ Isto. Str. 56.

³⁹ Kindić, Zoran. »Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera«, str. 153.

⁴⁰ Usp. Buber, *Ja i Ti*. Str. 58.

⁴¹ »Shibboleth.« Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/shibboleth>. Accessed 10 Aug. 2024.

Naime govoriti »Ja«, kako se već do sada moglo primijetiti, poistovjećuje se sa stupanje u odnos, a stupanje u odnos je ono najvrijednije u čovjeku prema Buberu. Prema tome, govoriti »Ja« je izraz istinske biti čovječanstva, to je gesta i običaj koja je svojstvena jedino čovjeku. Premda čovjek može stupiti u odnos s drugim ne-ljudskim bićima, ona nisu sasvim u mogućnosti da iskažu »Ja«, samo je čovjek sposoban reći »Ja« a u vidu samo te jedne riječi, ostvariti jedan potpuno novi svijet s bićem koje mu stoji nasuprot, te na taj način ostvariti i svojevrsni vrhunac i najveću vrijednost ljudske egzistencije.

Ovim poglavljem pokušala sam prikazati neke karakteristike i određenja čovjeka prema Buberovoj filozofiji. Pri tome ističem kako se već se na samome početku ovoga djela da primijetiti kako Buber ne pokušava čovjeka odrediti kao individuu a njegovu egzistenciju kao nešto pojedinačno, nego čovjek je i kao pojedinac odrediv tek u odnosu s drugim. Iako relacija riječi i riječ sama jest autentična Buberova postavka ona se ne mora pojmiti strogo tako. Naime u riječi se prepoznaje apsolutno cjelina bića kao što je čovjek-individualac, dok ona riječ koja mu je suprotstavljena predstavlja cjelinu onoga »drugoga«, onoga što pojedinac nije, ali zajedno s tim drugim stvara odnos. Isto tako tvrdi i Ante Akrap kada kaže kako »sastavni ontološki odnos proizlazi iz priznanja ontološke različitosti.«⁴² Dakle tek se u relaciji dvaju riječi odnosno dvaju suprotstavljenih cjelina zasniva odnos kako i autor tvrdi »Osnovne riječi ne iskazuju nešto što bi postojalo van njih, nego izgovorene zasnivaju neko postojanje.«⁴³ Potrebno je dakle utvrditi u kojim se relacijama čovjek nalazi i koje su odredbe tih relacija.

⁴² Akrap, Ante. »Susret-Otkrivanje bitka«, *Služba božja* 45/1 (2005), str. 5-34, na str. 8.

⁴³ Buber, *Ja i Ti*, str. 5.

3.2. Osnovni parovi riječi i svijet odnosa

Poznato je već kako je čovjek živo pojedinačno biće no što ga naposljetku čini »živim«, a što je ono što ga čini djelujućim? Martin Buber zaključuje kako je ono što čini čovjeka baš takvim autentičnim i djelujućim jest odnos u kojemu se nalazi.⁴⁴ Svijet odnosa djeljiv je, kako tvrdi Buber, na tri sfere.⁴⁵ Prva od njih je život s prirodom s kojom se može zasnovati svojevrsan odnos no taj odnos ne može biti potpun zbog toga što priroda nije kadra čovjeka u cjelini sagledati, kao što čovjeku nisu otkrivene sve sile prirode.⁴⁶ Druga jest sfera život s ljudima, s kojima se uz određen napor, može steći razumijevanje i uzajamni sklad. Posljednja sfera jest život s duhovnim bićem za koji Buber tvrdi da je »obavijen maglom, ali se očituje malo-pomalo, bezglasno ali jezikutvoran«⁴⁷ Takav odnos možda nije s obje strane jednak no ljudima omogućava združenost s duhovnim bićem. Dakle, uzajamni se odnosi odvijaju u ove tri spomenute sfere no sada je važno istaknuti kako se unutar tih sfera odvijaju odnosi a to je putem onih osnovnih riječi: Ja, Ti i Ono.

Prethodno spomenute riječi: Ja, Ti i Ono parovi su riječi čija relacija predstavlja međusobni odnos. »Ja« se dakle, nikada ne poima zasebno nego u relaciji s jednom od dviju osnovnih riječi jer tvrdi Buber kako »Ne postoji nikakvo Ja po sebi, nego samo Ja u osnovnoj riječi Ja-Ti i Ja u osnovnoj riječi Ja-Ono.«⁴⁸ Izreći osnovne parove riječi moguće je u sve tri sfere, dakle i u životu s ljudima, s prirodom te naposljetku i s Bogom, a odnos koji će se formirati, ovisi dakako o tome koji se par riječi izgovara. Kako bi se što bolje razumio odnos čovjeka s onim drugim, što mu stoji nasuprot, potrebno je rasvijetliti pojmove Ti i Ono.

3.2.1. Svijet »Onoga« i odnos Ja-Ono

Riječju »Ono« bi se moglo nazvati ono što Heidegger naziva »okolo-svjetski priručno« dakle, ono što je čovjeku nužno neophodno za očuvanje i održavanje života, ali ga ipak ne ispunjava na razini duhovnosti i cjelovitosti. »Ono« zapravo predstavlja sve što čovjeka okružuje ali s čime još nije u neposrednom kontaktu. Jednostavnije rečeno, svekolika stvarnost i sve ono što ju sačinjava se naziva »Ono«. Buber tvrdi slijedeće: »Osnovni odnos čoveka prema svetu Onoga je obilježen empirijskim saznavanjem koje uvijek iznova konstituira svijet, i upotrebom,

⁴⁴ Isto. str. 7.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto. str. 8.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Usp. Isto. str. 6.

koja ga vezuje za njegove mnogostruke svrhe: održavanje, olakšavanje i snabdevanje ljudskog života»⁴⁹ Čovjek prebiva u svijetu, u njemu je rođen, u njemu živi ili možda preživljava, u njemu i umire - čovjek jest u svijetu, a svijet je u čovjeku i jedno bez drugoga ne mogu. Svijet »onoga« jednako je važno kao i svijet »Ti« jer čovjeku omogućava empirijsku spoznaju. Svijet onoga obilježen je kauzalnosti i on je vremenski i prostorno koherentan.⁵⁰ Dakle, ništa se u njemu ne odvija što odstupa od norme. U odnosu Ja-Ono čovjek se prema Onome ophodi kao predmetu: »Opažam nešto. Doživljavam nešto. Predstavljam nešto. Hoću nešto. Osjećam nešto. Mislim nešto.«⁵¹ Dakle, čovjek ima »nešto« kao predmet, a to mu omogućava spoznaju. Ugledavši drvo, čovjek je sposoban odrediti mu vrstu, primijetiti njegovu veličinu, boju, miris, pa čak i starost »mogu da ga prelijem u broj, u čisti brojni odnos i ovjekovječim.«⁵² No osim što mu donose spoznaju, okolne stvari čovjeku pružaju i ugodu pa tvrdi Akrap a pozivajući se na Levinasa kako su takvi sadržaji »različiti od moje supstancije ali takvi da je oblikuju.«⁵³

Čovjek je danas, možda i više nego ikada prije "zaglibio" u svijetu Onoga. Friedman pak tvrdi kako je »naša kultura, više nego ikoja druga, abdicirala pred svijetom Onoga.«⁵⁴ Zaokupiranost jedino Onime, čini se kao da je ušla u sve segmente ljudskog života: od obrazovanja, umjetnosti, prijateljskih i partnerskih odnosa, odnosa s prirodom, odnos s Bogom, pa čak i odnos sa samim sobom. Ono što obilježava suvremenog čovjeka, ili čovjeka Onoga je otuđenost, instrumentalnost, korisnost, znanje, ali ne i razumijevanje. Čovjek je dinamično biće koje uvijek nešto traži, ali potraga današnjice više nije potraga za smislom nego potraga za materijom. Odgoj, kako tvrdi Tomić, koji zapravo i jest odnos i dijalog, je »moguć samo ondje gdje vlada potpuna sloboda i priznanje«, a odgoj i obrazovanje današnjice svelo se ili na puko stjecanje informacija ili na potrebu za stjecanjem znanja koja će u budućnosti polučiti materijalnu korist ili će omogućiti neki položaj moći.⁵⁵ Izgubila se ona ideja obrazovanja kao čina oblikovanja pojedinca za individualnost, slobodu, umjetnost i moral. Odgojne i obrazovne institucije, postale su, izazivši se Nietzscheovim jezikom »institucijama za svladavanje životne nužde«. Dakle naglasak nije na oslobođenju, ili »razvoju kreativnih snaga u djeteta«, za što

⁴⁹ Isto. str. 34.

⁵⁰ Isto. str. 45.; str. 87.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto. str. 9.

⁵³ Akrap, »Susret-Otkrivanje bitka«, str. 9.

⁵⁴ Usp. Friedman, *Martin Buber: Life of Dialogue*, str. 73. »Our culture has, more than any other, abdicated before the world of It «

⁵⁵ Tomić, Draženko. »Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja« *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68. No. 1., 2013., str. 39-49. na str. 42.

Buber tvrdi u svom djelu *Between Man and Man* da je i svrha obrazovanja.⁵⁶ Jednu od ključnih uloga u obrazovnom procesu ima učitelj, a danas je, nažalost, odnos učitelja i učenika ponajviše sveden na odnos Ja-Ono. Učitelj se prema učeniku odnosi kao prema objektu svog poučavanja, a cilj je tog poučavanja da učenik usvoji znanja koja su propisana. U svojoj knjizi *Between Man and Man*, Martin Buber govori o obrazovanju i odnosu učitelja i učenika. Kada se očituje o poglavlju o obrazovanju, Friedman navodi kako je »Učitelj u stanju obrazovati učenike koji su pred njim samo ako je u stanju izgraditi stvarnu uzajamnost između sebe i njih. Ta uzajamnost može nastati samo ako dijete vjeruje učitelju i zna da je on stvarno tu za njega.«⁵⁷ Dakle, pravo obrazovanje učenika nije moguće ako je odnos pojedinca i znanja Ja-Ono, a još je manje moguće, ukoliko je odnos učenika i učitelja Ja-Ono. O tome se očituje i Tomić u članku *Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja* te pri tome govori kako se ne zahtjeva genijalnost odgajatelja »nego da izravno i nepristrano sudjeluje u životu odgajnika, preuzimajući odgovornost koja proizlazi iz takvoga sudjelovanja.«⁵⁸

Tvrdim kako je odnos Ja-Ono postao temeljna vrsta odnosa i u drugim područjima ljudskog života koje sam navela prethodno: dakle u umjetnosti, odnosima s prirodom, u prijateljstvu i ljubavi, u religiji i u odnosu prema samome sebi. Sva ta područja života su obilježena objektivizacijom i iskorištavanjem. To znači da u većini odnosa, u kojima je čovjek nasuprot nečeg drugog, u vidu ima jedino korist koje mu to nasuprotno može donijeti, te način na koji tu korist ostvariti. Čovjek se prema većini stvari odnosi kao prema sredstvu koje mu može donijeti njegovo vlastito zadovoljenje želja ili potreba. Odnos je tu samo jednosmjernan, a taj čovjek jedino uzima, a ništa ne daje za uzvrat. Buber se o tome očituje na sljedeći način: »Nesumnjivo, biće oko sebe on vidi kao motore sposobne za različite poslove, sa kojima može da računa i da ih upotrebljava za svoju stvar.«⁵⁹ No ono što je zanimljivo je iduća tvrdnja »I sam sa sobom rukuje kao sa Onim.«⁶⁰ Iz ovoga se može zaključiti da čovjek ponekad samog sebe promatra kao objekt. Čovjek koji samoga sebe promatra kao Ono je čovjek koji samoga sebe spoznaje samo kao iskustveno odredivog. Taj čovjek razlaže sebe na pojedinačnosti, sam sebe promatra

⁵⁶ Buber, Martin. *Between Man and Man*, Kegan Paul London, 1947. str. 84.

⁵⁷ Usp. Friedman. *Martin Buber: Life of Dialogue*, str. 200. » The teacher is able to educate the pupils that he finds before him only if he is able to build real mutuality between himself and them. This mutuality can only come into existence if the child trusts the teacher and knows that he is really there for him«

⁵⁸ Tomić, Draženko, »Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja«, str. 47.

⁵⁹ Buber, *Ja i Ti*, str. 60.

⁶⁰ Isto.

kao sredstvo za postizanje, pretežno izvanjskih ciljeva. To je čovjek koji ne poznaje sebe kao biće odnosa, nego samo poznaje sebe kao biće svijeta. O tom čovjeku Buber navodi slijedeće:

»Ja koje on izgovara i piše jeste nužan rečenički subjekt njegovih tvrđenja i ustanovljenja, ni više ni manje. Ono nema subjektivnosti, ali nema ni samosvijesti koja je obuzeta načinom svog sopstvenog bivstvovanja i tim pre nema iluziju o samopojavljivanju. „Ja sam časovnik koji postoji i koji ne zna za sebe“«. ⁶¹

Odnos Ja-Ono prisutan je i u religiji. Crkva kao institucija već odavno nema zaista veze s Bogom, ali smatram da je postalo vidljivo i to kako većina pojedinaca, koji se nazivaju vjernicima također nisu zaista u odnosu s Bogom. Bog je danas postao sredstvo. Reduciran je samo na koncept, doktrinu, alat, umjesto da biva živi Bog. Postao je sredstvo pomoću kojega čovjek pokušava druge ili ponekad čak i sebe uvjeriti u svoju vlastitu moralnost. Zatim sredstvo pomoću kojega čovjek pokušava ostvariti svoje ciljeve ili odagnati vlastite strahove. Odnos čovjeka i Boga postao je jednosmjernan. Čovjek je onaj koji nešto traži, a Bog treba biti onaj koji će to omogućiti. No izgubila se prava uzajamnost u odnosu između čovjeka i Boga. Ta se uzajamnost ne može niti ostvariti dok čovjek ne pristupa Bogu cijelim svojim bićem, svojim duhom, svojim vrlinama i manama i svime što ga određuje. Religijske prakse poput molitve postale su samo prazne riječi koje se izgovaraju napamet, ali bez istinskog razumijevanja, bez onog hasidskog koncepta *kavannah*, odnosno bez namjere i bez usredotočenosti. Čovjek traži i očekuje Božju pomoć i prisutnost u svijetu, ali je slijep za uočavanje te prisutnosti jer uvijek gleda samo očima ali rijetko gleda »cijelim bićem«.

Naposljetku treba naglasiti, koliko god je svijet »onoga« važan za povijesni napredak čovječanstva, isto su toliko odnosi u tom svijetu nepotpuni. Ukoliko se prema stvarima, pojavama pa čak i ljudima čovjek odnosi kao da su puka materija on nikada neće biti u stanju iskusiti ljepotu uzajamnog odnosa s onim drugim. Isto se tako i Buber vraća svom primjeru o drvetu; iako ga je spoznao i razložio na dijelove on tvrdi kako je moguće »da hotimično i u isti čas podstaknut nekom milošću, posmatrajući to drvo, budem obuhvaćen odnosom prema njemu«⁶² Obuhvativši drvo milošću i odnosom on dolazi u mogućnosti sagledati ga u cjelini i prihvatiti ga kao sebi jednakoga. Dakle iz svega što je u ovom poglavlju rečeno o Onome, ne može se zaniijekati njegovo postojanje, niti njegova važnost za čovjeka, u svezi s tim još ću

⁶¹ Isto. str. 61.

⁶² Isto. str. 9.

jednom navesti riječi autora koji govori »bez Onoga čovjek ne može da živi. Ali, tko živi jedino sa njim, nije čovjek.«⁶³

3.2.2. Svijet »Ti« i odnos Ja-Ti

Iz svega rečenoga, može se zaključiti kako je čovjek većinom prisutan u odnosu Ja-Ono. Takva je priroda suvremenog čovjeka; naime, da saznaje, analizira ili iskorištava. Ali onaj čovjek koji ipak uviđa da bit njegove ljudske prirode nije samo u odnosu Ja-Ono, te pokušava ostvariti i drugačiji vid odnosa radi obrat. Obrat bi zapravo predstavljao jedan revolucionaran čin čovjeka koji zaista pokušava učiniti promjenu. O pojmu obrata Buber govori sljedeće:

»(...) čovjek obrtom premaša sveopću borbu, da obrtom cijepa tkanje nagona za iskorištavanjem, da obrtom izmiče klasnom okovu, da obrtom podstiče, podmlađuje, preobražava sigurne historijske tvorevine. Dogma o proticanju stvari dopušta ti u njenoj igri da izabereš: poštovati pravila igre ili iz nje istupiti. Ali onaj koji se obrće ruši sve figure.«⁶⁴

Obrat je odlučujući moment bića koje napušta svijet Onoga i okreće se prema onoj najvišoj formi odnosa a to je Ja-Ti. Taj odnos je veličanstveni čin čovjeka, a što taj odnos jest i kako ga se postiže pojasniti ću u ovom poglavlju. U odnosu Ja-Ti ponajviše će se moći uočiti ona obilježja hasidizma koje sam navela, te će se također moći uočiti mistički elementi jer odnos Ja-Ti i jest svojevrсна mistika.

»Ti« predstavlja sve ono s čime je čovjek u izravnom kontaktu no, za razliku od odnosa Ja-Ono, u odnosu Ja-Ti, Ja ne uzima ništa kao predmet.⁶⁵ Dakle, »Ti« se ne može empirijski spoznati, on se ne razlaže na dijelove i osobine već sam čini cjelinu koja ni sa čime ne graniči, tako autor govori u navodu:

- » – Šta se, dakle, može empirijski saznati o Ti?
- Baš ništa, Jer se ono ne saznaje empirijski.
- Šta se, dakle, zna o Ti?

⁶³ Isto. str. 31.

⁶⁴ Usp. Isto. str. 50.

⁶⁵ Isto. str. 6.

– Samo sve. Jer se o njemu više ništa pojedinačno ne zna. «⁶⁶

Važno je također i naglasiti kako je vrlo mala ali izrazito moćna granica onoga što se zove »Ti« i onoga što se naziva »Ono«. U trenutku u kojem se čovjek prema nečemu prestane ophoditi kao s pukim predmetom i prihvati ga kao nešto nasuprot sebe, »Ono« postaje »Ti«. Može se zaključiti kako Buberov pojam »Ti« zapravo predstavlja egzistencijalni »momenat« njegove dijaloške filozofije jer on i sam kaže kako »Osnovna riječ Ja-Ti zasniva svijet odnosa.⁶⁷« Taj odnos predstavlja vrhunac ophođenja jednoga bića prema drugome. Helmut Renockl određuje taj odnos kao »odlučujuću dimenziju ljudskoga«, odnosno kao nešto čime se čovjek kao čovjek odlikuje.⁶⁸ Iako odnosu Ti-Ja Buber pridaje egzistencijalnu pa čak i ontologijsku funkciju, on nije nešto neuhvatljivo, apstraktno ili kompleksno što će se moći uočiti nakon razrade ovog poglavlja.

Odnos Ja-Ti počiva na događaju susreta. Susret Ja-Ti, koliko god dubine i veličanstvenosti donosi u čovjekov život, zapravo je vrlo jednostavan: »Ti se ne nalazi traganjem.«⁶⁹ »Ti« se susreće sasvim slučajno, ono može biti čovjek ali i stvar ili pojava, no bitan je trenutak u kojem se »Ti« otvara prema »Ja« a »Ja« ga prihvaća nasuprot sebe. Iako se Susret Ja i Ti može dogoditi sasvim slučajno, u ljudima ipak postoji nešto što ih takvom susretu vuče. Prisjetimo se »Sklonost za odnos je ono prvobitno«, »nagon« za susretom, to je ono dijete koje svojim ručicama neprestano traži nešto, a kada naposljetku dohvati igračku, ono ju uzima k sebi i prihvaća kao dio sebe koji pruža mir i utjehu kao što sam već i prethodno spomenula pri određenju čovjeka.⁷⁰ »Ti« se može protumačiti i Levinasovim pojmom »drugosti« za kojega se tvrdi da je različit od Ja ali je »onaj koji se pojavljuje kao jednak meni, osoba.«⁷¹ U odnosu Ja-Ti, onoga koji je drugi od nas, ne shvaća se razlaganjem na elemente već ga se uzima kao cjelinu. Pokušajem da se »Ti« definira ono već prelazi u sferu »Onoga« jer se primjerice bojom njegove kose ili očiju ili utvrđivanjem njegova karaktera već pokušava ostvariti neka empirijska spoznaja, a Buber izričito naglašava kako »Ti« nema nikakve veze s empirijom.⁷² Odnos Ja-Ti jest vrsta odnosa koja se događa u svojevrsnoj slobodi jer između Ja i Ti ne postoje nikakva nagnuća, predznanje, pretpostavke niti svrha. U toj se tvrdnji opet moguće osloniti na Levinasa

⁶⁶ Isto, str. 12.

⁶⁷ Usp. Isto. str. 7.

⁶⁸ Helmut Renockl, »SUSRET I SUKOB-etički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebach«, *Diacovensia* 1, (1993), str. 45-61, na str. 49

⁶⁹ Buber, *Ja i Ti*, str. 12.

⁷⁰ Isto. str. 25.

⁷¹ Akrap, »Susret-otkrivanje bitka«, str. 7.

⁷² Buber, *Ja i Ti*, str. 10.

i njegov koncept Drugoga za koji se tvrdi sljedeće: »raznolikost Drugoga zapravo je njegova osobitost kojom pojedinac ne može raspolagati, niti gospodariti, nego Drugi mi se može samo darovati kao dar.«⁷³ Dakle biću nasuprot »Ja« prilazi se otvorenoga uma i srca kako bi ga se uopće moglo primiti. Samim stupanjem u takav odnos, čovjek je primoran udaljiti se od predrasuda ili ičega što bi ga od takva odnosa odvratilo. »Ti« koje stoji nasuprot »Ja« ne pokušava se promijeniti, niti se na nj djeluje s ciljem nekog preoblikovanja. Ono što odnos Ja-Ti čini upravo vrhuncem svih odnosa jest to da se biće nasuprot sebe prihvati u svim njegovim dijelovima, bili oni ugodni ili neugodni, a krajnji je cilj shvatiti drugoga kao sebe. To se može potvrditi i Buberovim navodom koji glasi: »Osnovna riječ Ja-Ti može se izgovoriti samo cijelim bićem«⁷⁴ Ukoliko ne pristupa cijelim bićem, čovjek ne bi bio u mogućnosti stupiti u odnos Ja-Ti, nego bi uvijek ostajao u granicama Ja-Ono. S tom idejom bih povezala ono hasidsko obilježje o važnosti autentičnosti pojedinca koje sam navela. Naime, može li čovjek zaista pristupiti odnosu cijelim svojim bićem ukoliko nije autentičan? Ukoliko čovjek nije autentičan, to bi značilo da je neiskren prema samome sebi, a onaj koji je neiskren prema sebi, ne može biti ni iskren prema drugome, te samim time ne bih mogao stupiti u odnos Ja-Ti.

Kao što je već spomenut »stvaralački moment« onoga »Ti« koje je temelj zasnivanja odnosa kao takvog, isto tako se i samom odnosu Ja-Ti može pripisati »stvaralački moment«. Naime postojanje »Ja« određeno je i postojanjem »Ti«. Buber tvrdi kako se samim razvitkom samosvijesti oblikuje »Ja« ali takvo Ja još ne može postići svoju puninu i istinsku vrijednost jer je u odnosu samo s »Onime«⁷⁵ Tek se stupanjem u odnos s drugim ličnostima stvara »Ja«.⁷⁶ Ova je pretpostavka prihvatljiva jer čovjek, iako je individua, on bez drugoga ne može postojati. Čovjekova umna i emocionalna stanja značajno su određena postojanjem umnih i emocionalnih stanja onog drugoga, koji nije on sam pa tako i Buber tvrdi: »Ja nastajem u dodiru sa Ti; postajući Ja, ja govorim Ti. Sav stvarni život je susret.«⁷⁷ Može li se čovjekom uopće nazivati onaj na kojega ne djeluju stanja i problemi drugih, ako se zna da je čovjek biće sposobno za empatiju i suosjećanje? Čovjek je biće sposobno za revolucionarno mišljenje i djelovanje, a uzimajući u obzir, ne samo sebe nego i one koji su od njega drugačiji on je u stanju djelovati prema boljitku cijelog čovječanstva. No revolucija je moguća jedino u odnosu, kada tuđe potrebe shvaćamo kao svoje, odnosno tog drugog shvaćamo kao same sebe. Ipak, situacija je

⁷³ Oslić, Josip. »Etika drugoga u Emmanuela Lévinasa« *Bogoslovska smotra*, Vol. 71 No. 1, 2001, str. 17-54, na str. 27.

⁷⁴ Usp. Buber, *Ja i Ti*, str. 5.

⁷⁵ Usp. Isto. str. 55.

⁷⁶ Usp. Isto.

⁷⁷ Isto. str. 12.

modernog čovjeka takva da se on ponajviše usmjerava na samoga sebe. Smatram da je to usmjeravanje moguće je protumačiti na dva načina. Dakle čovjek se usmjerava na svoje potrebe, želje i nagnuća, u modusu je iskorištavanja te je to karakteristika već pojašnjelog Ja-Ono odnosa. No čovjek može biti usmjeren na samoga sebe u smislu samodostatnosti. Moderan čovjek takvog je uvjerenja da sam sebi treba i mora biti dovoljan. Tu bih tvrdnju posvetila navodom iz Buberova djela *Between Man and Man* u kojemu govori sljedeće: »Shvaćanje modernog čovjeka da je ovo okretanje prema drugome sentimentalno i da ne odgovara ubrzanosti današnjeg života predstavlja grotesknu zabludu, baš kao i njegova tvrdnja da je okretanje prema drugome nepraktično u vrevi današnjeg života.«⁷⁸ Buber prepoznaje to odmicanje i izoliranost od drugoga kao situaciju današnjeg čovjeka, no tome upućuje kritiku, tvrdeći kako uvjerenje da se prikloni, da se posveti, te da se obrati drugome ne smije postati obilježje čovjeka. Sklonost prema približavanju, a ne prema odmicanju treba biti ono izvorno u čovjeku.

Ono što je još važno za naglasiti kada se govori o odnosu Ja-Ti je Buberov pojam »vječnog Ti« a taj je pojam naročito vezan za hasidsku tradiciju. U djelu *Ja i Ti* koncept Vječnog Ti predstavlja Boga kao krajnju, beskonačnu prisutnost koja nadilazi sve odnose koji su na neki način ograničeni. Za razliku od prolaznih susreta između ljudi ili s prirodom, koje Buber opisuje kao trenutke Ja-Ti, »Vječno Ti« je vječni sugovornik svih tih iskustava. To se može potvrditi i navodom »U svakoj od ovih sfera, u svakom činu odnosa, u svemu onom što za nas postaje prisutno naziremo rub vječnog Ti, u svakoj osjećamo njegov dah, u svakom Ti obraćamo se vječnom Ti.«⁷⁹ Vječno Ti nije objekt koji se može poznati ili razumjeti u uobičajenom smislu; umjesto toga, to je izvor svakog postojanja, doživljen u trenucima duboke povezanosti i duhovne otvorenosti. Buber tvrdi da u svakom istinskom "Ja-Ti" odnosu, bilo s drugom osobom, umjetničkim djelom ili prirodnim svijetom, postoji trag božanskog susreta s »Vječnim Ti.« Ovaj odnos s »Vječnim Ti« također je obilježen uzajamnošću i prisutnošću, gdje pojedinac doživljava Boga ne kao apstraktnu ideju, već kao živu stvarnost. »Vječno Ti« je uvijek prisutno, pozivajući čovjeka u izravan, osoban odnos koji nadilazi sve oblike objektivizacije ili instrumentalizacije. Za Bubera, ova povezanost s »Vječnim Ti« daje životu njegov najdublji smisao, utemeljujući sve ljudske odnose u svetom. U toj ideji, ponajviše su prisutna obilježja hasidizma a poglavito ona pretpostavka o Božjoj prisutnosti i prožetosti u svakom ljudskom

⁷⁸ Usp. Buber, *Between man and Man*, str 22. »The notion of modern man that this turning to the other is sentimental and does not correspond to the compression of life today is a grotesque error, just as his affirmation that turning to the other is impractical in the bustle of this life«

⁷⁹ Usp. Buber, *Ja i Ti*. str. 88.

djelovanju. Buber to vrlo dobro ilustrira navodom: »ono što je veće nego sve zagonetno tkanje na ivici bivstvovanja jeste, za nas, središnja stvarnost svakodnevnog zemnog časa u kojem sunčev zrak pada na javorovu granu i mi naslućujemo vječno Ti.«⁸⁰

⁸⁰ Usp. Isto. str. 76.

3.3 Pojam »Između«

Odnosi koji su u djelu zastupljeni su odnos Ja-Ti i odnos Ja-Ono a pošto su se »sudionici« tih odnosa u prethodnim poglavljima pojasnili, sada je vrijeme da se pojasni ono u čemu se taj odnos odvija, a to je područje »Između« (Zwischen). Ivan Dodlek tvrdi kako područje »Između« predstavlja »metafizičku i metapsihičku činjenicu koja postaje temeljna za njegovu filozofiju dijaloga.«⁸¹ Zanimljiv je, naime, Buberov stav kako se ljepota odnosa ne očituje u svakom pojedinačnom subjektu-onima koje stoje na krajnjim točkama, nego je ljepota baš u tome između. U odnosu Ja-Ti naglasak nije na »sudionicima« pojedinačno nego u uzajamnosti njihovih odnosa: »Između tebe i njega je uzajamnost davanja. Kažeš mu Ti i daješ mu se, on tebi kaže Ti i daje ti se.«⁸² Dakle, istina je kako tvrdi Dodlek da se Između »ne nalazi na području subjektivnosti, nego Između bića, Između Ja i Ti.«⁸³ Dakle, to Između nije nikakav materijalni prostor nego je to duhovna, i pak egzistencijalna dimenzija u kojoj se ostvaruje živi odnos Ja-Ti. O pojmu Između Buber se očituje i u svom djelu *Between Man and Man* gdje tvrdi kako Između nije »pomoćna konstrukcija nego pravo mjesto i nositelj onoga što se događa između ljudi«, no zanimljiv je i Buberov stav kako tome pojmu nije posvetio posebnu pozornost upravo iz razloga što taj prostor nema glatki kontinuitet nego se neprestano iznova konstituira u skladu s čovjekovim susretima s drugim.⁸⁴ Dakle taj se prostor nikada ne može konačno definirati s obzirom da se neprestano transformira, upravo se zato tvrdi da je to dinamičan i živi prostor. Područje Između može se nazvati još i »fundamentalnom kategorijom bivanja pri čemu je čovjek »mjesto« u kojemu čin bivanja postaje djelatan.«⁸⁵ Područje Između predstavlja potpunu cjelinu odnosa dvaju bića jer oni se ne ophode jedan prema drugome kao predmet nego se prihvaćaju kao cjeline. Između, kako tvrdi Dodlek ne predstavlja nešto statično ili što je za svagda određeno, nego je ono dinamično i djelotvorno.⁸⁶ Baš zbog toga što je to dinamično područje koje je za odnos tako životvorno, ono se mora neprestano održavati. Održavati taj prostor živim, značilo bi neprestano ustrajati u dijalogu, u otvorenosti, u voljnosti, te biti usmjeren na onog drugoga. Odnos koji se ostvaruje u području Između, obilježen je prisutnošću,

⁸¹ Dodlek, Ivan »Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret«, *Filozofska istraživanja* 129 33/1, (2013), str. 83-95, na str. 86.

⁸² Buber, *Ja i Ti*, str. 30.

⁸³ Dodlek, »Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret«, str. 86.

⁸⁴ Usp. Buber, *Between Man and Man*, str. 203. »“Between” is not an auxiliary construction, but the real place and bearer of what happens between men; it has received no specific attention because, in distinction from the individual soul and its context, it does not exhibit a smooth continuity, but is ever and again re-constituted in accordance with men’s meetings with one another«

⁸⁵ Prpić, Tolvajčić. »Pomrčina Boga« u filozofiji Martina Bubera, str. 361.

⁸⁶ Buber, *Ja i Ti*, str. 30.

uzajamnošću i neposrednošću. Svi ti pojmovi su zapravo međusobno povezani, i nemoguće ih je odvojiti od odnosa Ja-Ti. Prisutnost je, dakle, bivanje cijelim bićem pred onim drugim nasuprot njega, biti pred drugim otvoren i dopustiti da se odnos dogodi. No prisutnost ne znači samo »biti pred drugim« nego su tom pojmu pridane posebice uzvišene vrijednosti. Naime tvrdi se kako se prisutnost objavljuje kao smisao vlastita života.⁸⁷ U događaju prisutnosti, čovjek više nije usmjeren samo na sebe jer mu zapravo nije ni omogućeno biti usmjeren samo na sebe, on se i gubi, no u isto vrijeme i pronalazi u onom drugome. Bivanje prisutnim pred drugim, i bivanje u sferi Između čini to da se čovjek više ne pita o smislu svog vlastitog života jer smisao jednostavno biva ostvaren, a o pitanje o njemu postaje suvišno. U tome se, na svojevrsan način očituje i mističko obilježje sfere Između, koje zapravo uzrokuje gubitak »Jastva«, a pronalazak smisla. Biti prisutan pred drugim, i radovanje s drugim postaje smisao vlastitog života. Ukoliko bi se osvrnuli na definiranje čovjeka prema hasidskim učenjima, upravo je to zadatak čovječanstva: naime, da ustraje, da dotiče i da svetkuje svu onu ljepotu, milost i zadovoljstvo koje emanira iz drugoga, i to je jedini način na koji se čovjek može istinski radovati, a radovanje u svijetu jest i radovanje u Bogu.⁸⁸ U svezi s potragom i pronalaskom smisla može se osvrnuti i na Lévinasovu etiku drugoga pri čemu Josip Oslić govori kako se: »u tom govoru Drugoga oslikava i zrcali moj vlastiti život koji je ispunjen neizvjesnošću, ali i nadom da Drugi može postati mojim suputnikom u traženju i pronalaženju smisla vlastitog postojanja.«⁸⁹ Kada se odnos dogodi u njemu djeluje uzajamnost između dvaju bića. Buber tvrdi »Odnos je recipročnost. Moje Ti djeluje na mene kao što ja djelujem na njega. Naši nas učenici obrazuju, naša nas dela sazđaju. (...) Povezani nedokučivom vezom živimo u struji univerzalne recipročnosti.«⁹⁰ Ta recipročnost zapravo predstavlja neprestano međusobno djelovanje dva nasuprotna bića. U članku »*Pomrčina Boga*« u filozofiji Martina Bubera autori navode: »uzajamnost se ostvaruje u događaju uprisutnjenja, što označava prebivanje kod drugoga. Kao posljedica uzajamnosti u neposrednom odnosu Ja i Ti je nastajanje zajedništva podjednako izvornih bića«⁹¹ Dakle autentični odnos Ja-Ti, temelji se na prisutnosti i na uzajamnosti. S time u svezi jest još i neposrednost koja predstavlja izravan kontakt između bića koji ne biva ničim

⁸⁷ Isto, str. 96.

⁸⁸ Buber, *The Way of Man According to the Teaching of Hasidism*, str. 19.

⁸⁹ Oslić. » Etika drugoga u Emmanuela Lévinasa«, str. 28.

⁹⁰ Buber, *Ja i Ti*, str. 16.

⁹¹ Prpić, Julija, Danijel Tolvajčić.»Pomrčina Boga« u filozofiji Martina Bubera« *Nova prisutnost* 13 (2015) 3, 357-380, na str. 361.

ograničen, niti je u njemu prisutna ikakva pojmovnost ili objektivizacija. Naposljetku, tvrdi Buber kako »Samo tamo gdje su sva sredstva razorena zbiva se susret.«⁹²

Kada se bavi pojmom »Između« Buber izdvaja i jedan pojam kojim se u filozofiji rijetko bavilo a to je pojam »ljubavi«. Buber o ljubavi ne govori kao o stanju ili kao o nečemu što se posjeduje nego ju predstavlja kao djelatnost. O ljubavi on govori na sljedeći način:

»Osjećaji se „imaju“, ljubav se zbiva. Osjećaji borave u čovjeku, dok čovjek boravi u svojoj ljubavi. To nije metafora nego stvarnost: Ljubav nije vezana za Ja na takav način da bi ona Ti imala samo za „sadržaj“, za predmet. (...) Ljubav je kozmičko zračenje. Za onoga tko je u njoj, tko iz nje motri, ljudi su oslobođeni svega što ih prepliće u zamršeno klupko.«⁹³

Dakle, ljubavlju se ne naziva voljenje nekog određenog predmeta, odnosno pogrešno je u ljudima tražiti predmet voljenja jer voli se cijelo biće cijelim bićem, a ljubav se nalazi upravo u sferi »Između«⁹⁴

Ljubav je zaista koncept kojemu se u filozofiji ne prilazi često, ali Buber ga obrađuje na vrlo zahvalan način, na temelju kojega se ljubav može shvatiti kao uputa za etičko djelovanje. Buber naime tvrdi kako je ljubav »odgovornost jednog Ja za jedno Ti«⁹⁵ Čak i ako se ova definicija ne bi nazivala ljubavlju, ona je jedna izrazito važna pretpostavka koja bi trebala važiti u svakom odnosu. Čim se s osobom stupi u kontakt i prihvati ju se kao svoje »Ti« ona postaje dio nas, njenoj sreći se veselimo, njena pitanja odgovaramo, a njene probleme rješavamo. Isto tvrdi i Rupčić kada kaže da se »samo tada i samo takva ljubav koja je odnos, samo ona tada može pomoći, iscijeliti, podučiti, uzdići, izbaviti.«⁹⁶ Dakle u svakom odnosu treba postojati odgovornost jednih za druge. Pojam odgovornosti, koji je usko povezan uz dijaloško djelovanje, Buber detaljnije analizira u svom djelu *Between Man and Man*. U tom djelu on tvrdi kako odgovornost nastaje jedino ondje gdje postoji istinsko odgovaranje.⁹⁷ Ono na što se odgovara jest cjelokupna situacija drugoga, sve ono što ga određuje, a to je ne samo ono što se vidi i čuje, nego ono što se osjeća. Odgovornost je kompleksna radnja čovjeka na koju se mora biti

⁹² Buber, *Ja i Ti*, str. 12

⁹³ Isto. str. 15.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Rupčić, Darija »Etika apela-drugi kao poziv«, *Filozofska istraživanja* 132 33/4 (2013), str.699-715, na str. 713.

⁹⁷ Usp. Buber, *Between Man and Man*, str. 16. »Genuine responsibility exists only where there is real responding«

usmjeren, ono ne dolazi čovjeku prirodno samo kao odgovor na osjetilne podražaje. Vidjeti, čuti, te osjećati situaciju drugoga te iz toga proizvesti odgovornost, može, prema Buberu, jedino onaj čovjek koji istinski opaža.⁹⁸ Opažati bi u ovom slučaju predstavljalo usmjerenost, pažnju, brigu te zapravo otvorenost i spremnost čovjeka da primi i razumije znakove koji se pojavljuju u njegovoj prisutnosti. Ipak, kao što sam već naglasila, opaziti znakove prva je odrednica odgovornosti, potrebno je potom na te znakove i odgovoriti, a Buber tvrdi kako je situacija ovog vremena, ponajviše takva da se znakovi primijete no potom nastaje šutnja, a to je vrsta šutnje koja ranjava dušu, to je vrsta šutnje koja je savjest.⁹⁹ S druge strane, autor ne zanemaruje činjenicu da na ovom svijetu osim ljubavi postoji i mržnja. Pojam mržnje on također obrađuje iz pozicije odnosa te tvrdi kako je nemoguće iskusiti mržnju u odnosu Ja-Ti, odnosno mržnja je moguća samo u relaciji Ja-Ono. Kada govori o mržnji, Buber tvrdi: »mrziti se može samo jedan dio nekog bića. Onaj tko sagleda cijelo biće i mora da ga se odrekne, nije više u carstvu mržnje, nego je došao do granice ljudske mogućí da se kaže Ti.«¹⁰⁰

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Usp. Isto. Str 16.-17.

¹⁰⁰ Usp. Buber, *Ja i Ti*, str. 16.

4. Suvremene implikacije djela *Ja i Ti*

Sada će se promotriti implikacije koje bi Buberova filozofija u djelu *Ja i Ti* mogla imati na neke suvremene filozofske discipline. Od njih sam izdvojila etiku skrbi i Bioetiku. Smatram da je to važno naglasiti zbog toga što ovo djelo zapravo obiluje smjernicama koje bi čovjek trebao uzeti u obzir pri ophođenju s drugim bićima. Dakle prikazati ću kako ono što je izneseno u njegovu djelu ne treba ostati samo u području teorije nego treba biti i praktički primjenjivo. Prvo ću prikazati kako je Buberov odnos Ja-Ti povezan s etikom skrbi, a zatim ću prikazati kakav bi utjecaj Buberova filozofija odnosa mogla imati na Bioetiku.

4.1. Etika skrbi

Etika skrbi, relativno je nova filozofska disciplina, koja se razvija, kako nalaže Darija Rupčić »od strane feminističkih filozofkinja u drugoj polovici dvadesetog stoljeća.«¹⁰¹ Etika se u antici odnosila na etiku vrline koja predstavlja poželjne ljudske »osobine« no ona je ipak značila djelovanje unutar zadanih okolnost, dakle žena se nije mogla usavršavati u recimo političkom djelovanju, a niti joj je bio moguć izlazak iz njenih »okvira« koji su tada predstavljali brigu za dom i obitelj. Potom se, usponom Klasičnog Njemačkog idealizma događa prekretnica jer čovjek postaje izvorom moralnog djelovanja. No kako se u suvremenim etikama, poglavito onoj Kantovoj, pokušava pronaći univerzalni princip moralnog djelovanja a svaki čovjek podvesti pod zakon općosti, problem etike ne jenjava.¹⁰² Revolucionarnost etike skrbi nalazi se baš u tome, što za razliku od antičke i novovjekovne etike, ona se ne bavi pokušajem utvrđivanja općeg moralnog zakona, niti kako takav zakon primijeniti na cijelo čovječanstvo, nego ona motri moralno djelovanje u pojedinačnim odnosima. Etika skrbi ne nastoji utvrditi moral u umu i očistiti ga od sveg ono što bi se moglo nazvati »neumsko« nego ona naglašava upravo »reakcije, osjećaja i načina postupanja u djelovanju.«¹⁰³ Etika skrbi kao moderna filozofska disciplina razumije kako se od ljudskog djelovanja ne mogu odvojiti emocije i psihologizmi i ona upravo takve odnose i proučava. Poveznica je između Etike skrbi i Buberovog odnosa Ja-Ti, u tome što oba predstavljaju pojedinačne odnose a onu sferu »Između« postavljaju kao temelj uzajamnosti, ljubavi i odgovornosti. Iako je odnos Ja-Ti zapravo vrlo »nestabilan«, odnosno može u trenutku postati Ja-Ono, on i nakon svojega prestanka ipak ostavlja neizostavne

¹⁰¹ Rupčić, »Etika apela-drugi kao poziv«, str. 700.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Isto.

posljedice. Može se dakle zaključiti kako odnos Ja-Ti ima i odgojno-obrazovnu ulogu. Naime kada se osobu sagleda u njenoj punini, kada se tuđe mane i vrline prihvate kao svoje osobne, čovjek se uči uvažavanju drugoga, uči se empatiji i obziru. Kako bi čovjek ostao empatičan i osjećajan, odnosno »etički obrazovan« on mora neprestano biti u odnosu s drugima, a kako naglašava Rupčić da je iznimno važna »brižljiva pozornost prema glasovima koji se još nisu čuli i prema iskustvima na koja još nije odgovoreno.«¹⁰⁴ Proizlazi iz toga kako čovjek postaje »etički obrazovan« i stupa u odnos, u istinskoj punini i vrijednosti te riječi, tek onda kada uzima u obzir okolnosti onih čiji se glas ne čuje-onih čija je mogućnost djelovanja nepravedno oduzeta. Vrlo je teško, u današnjici, kada je čovjek obasipan raznim informacijama, događajima i sredstvima razonode, biti zaista dobar i moralan. Tvrdi Helmut Renockl da su »naši dani većinom popunjeni mnoštvom hitnosti. To zahtijeva posebnu pozornost, važne pozadinske usmjerenosti i procese koji imaju značenje iznad tih svakodnevnih hitnosti da se spoznaju i uzmu u obzir« odnosno naglašava to kako je čovjek okupiran »hitnostima« koje mu nameće svakodnevnica i zbog toga postaje nesposoban uvidjeti ono što je važnije.¹⁰⁵ Postalo je teško uvidjeti one kojima zaista treba pomoć jer se takvi slučajevi najčešće zataškavaju ne bi li se održao privid nekog »sretnog i kolegijalnog društva«. Nesretna činjenica jest da se vrlo malo bavi problemima onih kojima je pomoć potrebna, no u ovom »rasulu« koje se zove današnjica, postalo je teško pronaći one ljude koji su spremni učiniti nešto za drugoga ukoliko to ne donosi neku korist, ili čak i samoljublje. Svijetu je sve više potrebna pomoć, a onih koji su spremni pomoći sve je manje, zbog toga se moralnom i etičkom djelovanju treba pristupati još u ranom djetinjstvu. Promatrajući svijet oko sebe, dijete se formira kao osoba te zbog toga baš u djetinjstvu, treba raditi, graditi i oblikovati kako bi nastao jedan novi svijet i novi oblik pojedinaca kojima su potrebe drugih, onih manje sretnih, na istoj razini važnosti kao i osobne potrebe.

4.2. Bioetika

Ukoliko bi se osvrnulo na sam pojam »bioetika«, istraživači ove filozofske discipline, prvenstveno su njen nastanak pripisivali amerikancu Van Rensselaer Potteru za kojega se smatralo da je prvi upotrijebio taj pojam. No, ipak se saznaje kako je, čak pedesetak godina ranije, taj pojam bio upotrijebljen od strane Fritza Jahra.¹⁰⁶ Uzevši to u obzir, važno je istaknuti

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Renockl, »SUSRET I SUKOB-etički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebach«, str. 45

¹⁰⁶ Usp. Rinčić, Iva i Amir Mazur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb, 2012., str. 79.

što naglašava Potterova, a što Jahrova bioetika, kako bih se Buberova promišljanja postavila u kontekst. Iako se Potterova i Jahrova bioetika nadopunjuju, naglasak u Potterovoj bioetici jest opstanak ljudskog života, dok se Jahrova bioetika bavi načinom ophođenja prema svim živim bićima.¹⁰⁷ Bioetika kao disciplina za svoj predmet uzima sav život, stoga njeno područje biva prošireno, pa tako nije riječ samo o čovjeku ili medicini, nego bioetika ulazi i u područje prava, politike, ekologije, tehnologije te se tvrdi kako »bioetika kao interdisciplinarno polje zahtjeva integraciju različitih gledišta.«¹⁰⁸ Nastojeći Buberu smjestiti u kontekst bioetike, smatram da se ispravnije prikloniti Jahrovom viđenju te discipline. Govoreći o Jahrovoj bioetici, važno je izdvojiti njegov »bioetički imperativ« koji glasi »Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj s njim kao takvim!«¹⁰⁹ Smatram da Buberova filozofija odnosa može imati stanovit utjecaj na bioetiku u pogledu ljudskog odnosa s prirodom i životinjama. Taj odnos je zasada svakako loš, tvrdi se kako »Zapadna tradicija smatra da je svijet podređen čovjeku, a Bog je povjerio svu vlast čovjeku, dopuštajući mu da koristi biljke i životinje za svoju korist. To je pogrešno samo ako takvi postupci štete ljudima.«¹¹⁰ Buber govori kako čovjek može stupiti u odnos Ja-Ti sa životinjama i s prirodom, dakle s ne-ljudskim bićima. Pri samom početku djela *Ja i Ti*, on daje primjer drveta s kojim je u mogućnosti stupiti u odnos, o tome on govori sljedeće:

»Drvo nije nikakav utisak, nikakva igra moje predstave, nikakva emotivna vrijednost, već sučelice meni stoji njegova tjelesnost, ono djeluje na mene kao što ja, samo drukčije, djelujem na njega. Ne pokušavajte da smisao svog odnosa obesnažite: svaki odnos je uzajamnost.«¹¹¹

Dakle, nije važno to što drvo nije u mogućnosti da verbalno iskaže Ti, jer do sada se već moglo razumjeti kako odnosi nadilaze ograničenja verbalnog jezika. Ukoliko čovjek zaista biva nadahnut milošću, otvorenošću i istinskim gledanjem u ono što je nasuprot njega, on je u

¹⁰⁷ Usp. Perušić, Luka »Fritz Jahr as a Methodological Paradigm in Bioethical Education«, *Jahr*, god. 10 (2019), sv. 2, str. 290.

¹⁰⁸ Usp. Matea Hiršinger, Ivana Vitković, Ivica Kelam. »Bioethical Sensibility Towards the Status of Animals and Their Rights«, *Pannoniana*, vol. VII, no. I (2023): 101-123, str. 103. » Bioethics as an interdisciplinary field requires the integration of different viewpoints. «

¹⁰⁹ Rinčić, Mazur. *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, str. 46.

¹¹⁰ Usp. Hiršinger, Vitković, Kelam. »Bioethical Sensibility Towards the Status of Animals and Their Rights«, str. 106. »Western tradition considers the world to be subordinate to humans, and God has entrusted all dominion to humans, allowing them to use plants and animals for their benefit. It is only wrong if such actions harm humans «

¹¹¹ Usp. Buber, *Ja i Ti*, str. 9

mogućnosti izreći Ti i odnos će biti jednako vrijedan kao i kada se Ti iskazuje nekom čovjeku. Osim biljaka, Buber tvrdi da je moguće ostvariti odnos Ja-Ti i sa životinjama.

»On primamljuje životinje u svoju atmosferu i podstiče ih da njega, tuđinca, prihvate na elementaran način i „priđu mu“. Postiže da mu one, na njegovo približavanje, na njegovo obraćanje, uzvraćaju često začuđujuće aktivno, utoliko snažnije i neposrednije što je više njegov odnos istinsko kazivanje Ti. Tu je riječ o ljudima koji u osnovi svog bića nose izvjesno potencijalno partnerstvo sa životinjom – uostalom, to su osobe prije prirodno duhovne nego, na primer, pretežno „animalne“.«¹¹²

Čovjek dakle može ostvariti odnos Ja-Ti i sa životinjama, čak je taj odnos moguće i potpuniji nego u slučaju s biljkama. Životinje su u mogućnosti prići čovjeku i „dati“ mu nešto od sebe, iako nisu u mogućnosti potpuno iskazati Ti. Ali u odnosu čovjeka i životinje djeluje prisutnost i uzajamnost kao i u drugim Ja-Ti odnosima. Dakle, ako bih čovjek ostvario Ja-Ti odnos s ne ljudskim, bićima, a do sada se razjasnilo koja su obilježja takvog odnosa, on bi mogao uvidjeti njihovu svrhu i važnost kao što to uviđa i u drugom čovjeku. U tom bi se odnosu mogao prepoznati Jahrov »bioetički imperativ« koji nalaže kako je svako biće svrha po sebi i ne smije biti promatrano isključivo kao sredstvo.

Smatram da su ovi Buberovi stavovi o prirodi vrlo vrijedni i korisni u ljudskom poimanju prirode i svih bića koja u njoj obitavaju. Čovjek je pretežno u odnosu Ja-Ono s prirodom, dakle samo ju empirijski spoznaje te gleda kako će ju iskoristiti. Težnja suvremenog čovjeka je takva da sve iskorištava, podređuje i uspostavlja odnos moći, pridodamo li tome još i nekontrolirani razvoj tehnologije, situacija postaje vrlo nezavidna za prirodni svijet. No ukoliko bi čovjek, bar ponekad, uspostavio autentični odnos i obratio se i ljudskim i ne-ljudskim bićima s osnovnom riječju Ti, budućnost i čovjeka i prirode bi mogla postati uvelike svjetlijom.

¹¹² Usp. Isto. str. 107.

5. Zaključak

Može se zaključiti kako je djelo *Ja i Ti* vrhunac filozofske misli Martina Bubera jer osim što je ovo djelo najpoznatije, u njemu se pod vidom jezika, odnosno dijaloga obrađuju sve vrste odnosa za koje je čovjek sposoban. Odnosi se odvijaju u tri sfere. Te tri sfere su život s prirodom, život s ljudima i naposljetku život s duhovnim bićima, odnosno s Bogom. Sve su sfere podjednako važne jer sačinjavaju čovjekov svakodnevni život, a Martin Buber je filozof koji se nikada ne odmiče od pravog ljudskog života. Njegov osobni život i vjerovanja, također oblikuju i njegovu filozofiju. Kao pripadnih židovskog vjerskog pokreta-hasidizma, on primjenjuje i obilježja hasidizma u svoju filozofiju. Poneka od tih obilježja su imanencija Boga i važnost, čak i božanstvena dimenzija svakodnevnog života, zatim autentičnost u bivanju, a time i približavaju Bogu, važnost međuljudskih odnosa i naposljetku namjera i usredotočenost u djelovanju. Osim što je njegova filozofija obilježena hasidizmom, u njoj se mogu prepoznati i utjecaji ponekih filozofa od kojih sam izdvojila Imannuela Kanta i Sørenea Kierkegaarda. Ovim sam radom pokušala prikazati Buberovu filozofiju dijaloga koja zapravo predstavlja i svojevrsnu filozofiju odnosa. Prikazala sam Buberovo poimanje čovjeka kao bića koje je ponajviše određeno odnosom spram drugih. Pomoću prikaza pojmova ličnosti i ega, dalo se zaključiti kako je odnos izvorna ljudska potreba, nagon i egzistencijalni moment. Dijalog se uspostavlja izgovaranjem osnovnih riječi, koje su uvijek izgovorene u parovima. Prvi par riječi jest Ja-Ono, a on predstavlja čovjekov odnos sa ljudima, prirodom i Bogom koji je obilježen empirijskim saznavanjem, iskorištavanjem i posrednosti. Suvremeni čovjek je pretežno prema svemu u takvom nepotpunom odnosu te mu je zato i teško uvidjeti ljepotu u drugima, uvažavati druge i približiti se Bogu. S druge strane, odnos koji predstavlja vrhunac svih odnosa je odnos Ja-Ti. U tom odnosu se događa susret dvaju zasebnih bića koji jedno drugo prihvaćaju u cjelini i cijelim svojim bićem izgovaraju Ti. Taj je odnos obilježen prisutnosti, neposrednosti i uzajamnosti. U odnos Ja-Ti, može se učiti sa svim bićima, ukoliko se prilazi iskreno, neposredno i otvorenog srca. Prema Buberu, Bog je prisutan u svakom odnosu u obliku vječnog Ti, a svaki Ja-Ti odnos koji čovjek ostvari je način da se Bogu više približi. Tu se ponajviše može uočiti hasidski utjecaj na Buberovu filozofiju. Jedan od važnijih pojmova u djelu jest i pojam Između koji predstavlja duhovnu i egzistencijalnu dimenziju između dvaju bića u odnosu. To je dinamično područje u kojem dva nasuprotna bića uzajamno djeluju. Naposljetku sam Buberovu filozofiju dijaloga predstavila u nešto suvremenijem kontekstu, pomoću filozofskih disciplina etike skrbi i bioetike. Odnos Ja-Ti može se predstaviti i kao temelj etike skrbi koja svoju primarnu funkciju ima u onim pojedinačnim odnosima prema drugome i drugačijem. U odnosu

Ja-Ti, onoga koji je nasuprot mene, prihvaća se neposredno i bezgranično. Etika skrbi naglašava kako je važno baviti se problemima drugih, čiji se glas ne čuje i kojima je pomoć istinski potrebna a u odnosu Ja-Ti upravo se njeguju osobine koje potiču na obzir i empatiju prema drugima. Također smatram kako ideja odnos Ja-Ti može imati pozitivan učinak u području bioetike, posebice na pokret zaštite biljaka i životinja. Buber smatra kako je i s ne-ljudskim bićima moguće ostvariti odnos Ja-Ti. Čovjek koji se odvaži na takav pothvat, uvidio bi intrinzičnu vrijednost svih bića na zemlji te tako zapravo djelovao prema jednoj boljoj i tolerantnijoj budućnosti.

6. Popis literature

- Akrap, Ante. 2005. »Susret-Otkrivanje bitka«, *Služba božja* 45/1 (2005), str. 5-34;
- Buber, Martin. 1997. *Ja i Ti*, (Beograd, Izdavačko preduzeće „Rad“);
- Buber, Martin. 1967. *The Way of Man According to The Teaching of Hasidism*, The Citadel Press New York;
- Buber, Martin. 1947. *Between Man and Man*, Kegan Paul London;
- Dodlek, Ivan. 2013. »Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret«, *Filozofska istraživanja* 129 33/1, str. 83-95;
- Friedman, Maurice S. 2002. *Martin Buber: The Life of Dialogue*, Routledge, New York
- Golubović, Aleksandra. »Kierkegaardova epistemologija religije. Odnos vjere i razuma.« *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 65. No. 2., str. 239-261;
- Hiršinger, Matea Ivana Vitković, Ivica Kelam. »Bioethical Sensibility Towards the Status of Animals and Their Rights«, *Pannoniana*, vol. VII, no. I (2023): 101-123;
- Kant, Immanuel. 2003. *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb;
- Kindić, Zoran. 2010. »Misaona figura odnosa u filozofiji Martina Bubera« *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 4, no. 4 (2010): 149-173.;
- Oslić, Josip. » Etika drugoga u Emmanuela Lévinasa « *Bogoslovska smotra*, Vol. 71 No. 1, 2001, str. 17-54.;
- Perušić, Luka. 2019. »Fritz Jahr as a Methodological Paradigm in Bioethical Education«, *Jahr*, sv. 2;
- Prpić, Julija Danijel Tolvajčić. 2015. »»Pomrčina Boga« u filozofiji Martina Bubera« *Nova prisutnost* 13/3, 357-380;
- Rebić, Adalbert. 1991. »Martin Buber (1878—1965) Uz 25. obljetnicu smrti«, *Bogoslovska smotra* 61/1-2, Str. 117-127., na str. 118.;
- Renockl, Helmut. 1993. »SUSRET I SUKOB-etički ishodi dijaloške filozofije kod Bubera i Grisebach«, *Diacovensia* 1, str. 45-61;

Rinčić, Iva i Amir Mazur. 2012. *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*, Pergamena, Zagreb;

Rupčić, Darija. 2013. »Etika apela-drugi kao poziv«, *Filozofska istraživanja* 132 33/4, str.699-715;

Scholem, Gershom. 1961. »Martin Buber's Hasidism: A Critique«, *Commentary Magazine*, vol. 32, no. 4, p. 305-316.;

Tomić, Draženko. 2013. »Buberov dijaloški koncept odgoja i obrazovanja« *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 68. No. 1. , str. 39-49

Poveznice:

Zank, Michael i Zachary Braitman. 2020. »Martin Buber.« // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University
<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/buber/>>.

cionizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 22.7.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/cionizam>>

Buber, Martin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 5.8.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/buber-martin>>.

“Shibboleth.” Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/shibboleth>. Accessed 10 Aug. 2024.